

Réttindi í lífeyrissjóðum

2

Íslendingar búa við gott lífeyriskerfi. Undirstaða þess eru lífeyrissjóðirnir sem eru stærsta uppspretta tekna á eftirlaunaárunum. Lífeyrissjóðirnir taka við iðgjöldum sjóðfélaga og ávaxta þau til að tryggja sjóðfélögum réttindi í samræmi við samþykktir sjóðanna. Í kaflanum er fjallað um réttindi í lífeyrissjóðum og er markmiðið að lesandinn fái góða yfirsýn yfir þau, m.a. til að skilja og meta réttindi í þeim sjóðum sem hann hefur greitt í.

Ávinnsla lífeyrisréttinda er mismunandi milli lífeyrissjóða. Í flestum sjóðum ávinna sjóðfélagar sér jöfn réttindi alla ævina, óháð aldri, en nokkrir sjóðir úthluta réttindum eftir aldri. Einnig eru til sjóðir sem miða réttindin við laun eftirmanns í starfi.

Íslenskir lífeyrissjóðir eru yfirleitt fjárhagslega sterkir og vel reknir. Í lok kaflans er fjallað um afkomu þeirra og tryggingafræðilegt uppgjör en mikilvægt er fyrir fólk að fylgjast með rekstri og stöðu lífeyrissjóða sinna.

Í þessum kafla:

- Íslendingar eiga gott lífeyriskerfi
- Lífeyrissjóðir – besta tryggingin
- Lífeyrissjóðsiðgjöld
- Lágmarkstryggingavernd og réttindi í lífeyrissjóðum
 - *Ellilífeyrir · Örorkulífeyrir · Makalífeyrir · Barnalífeyrir*
 - *Maka- og barnalífeyrir milda fjárhagslegt áfall*
- Séreignarsjóður
- Um skiptingu ellilífeyrisréttinda
- Hvernig ávinnur þú þér réttindi?
 - *Jöfn réttindaávinnsla eða aldurstengd réttindi · Önnur réttindakerfi*
- Afkoma og tryggingafræðilegt uppgjör
- Einn mikilvægasti hornsteinninn

„Af hverju þurfa lífeyrissjóðir að vera svona flóknir?“

Nýlega kom til mín sjóðfélagi og bað mig að fara yfir réttindi sín í lífeyrissjóðnum. Klukkan var að verða fjögur og vinnudeginum alveg að ljúka. Ég var að ganga frá á borðinu mínu en þennan dag ætlaði ég snemma heim til þess að fara með son minn á fótboltaæfingu. Ég hafði lofað honum því um morguninn og við slík loforð verður maður að standa. Það var engu að síður sjálfsagt að tala við sjóðfélagann enda gerði ég ráð fyrir að menn kæmu ekki með viðamikil erindi svona síðla dags.

Ég bauð manninum inn í fundarherbergi og við tókum tal saman. Hann sagði að sér hefði verið bent á að tala við mig og fá mig til að fara yfir lífeyrisréttindi sín. Fljótlega kom í ljós að maðurinn greiddi í tvo lífeyrissjóði. Við höfðum engar upplýsingar um annan sjóðinn og hann var raunar ekki viss um hvaða sjóður það væri. Ég taldi mig þó fara nokkuð nærri um það og gat áætlað á hvaða bili réttindi hans væru. Hins vegar ráðlagði ég honum að finna yfirlit frá sjóðnum eða fara á skrifstofu sjóðsins og fá þar nákvæmar upplýsingar.

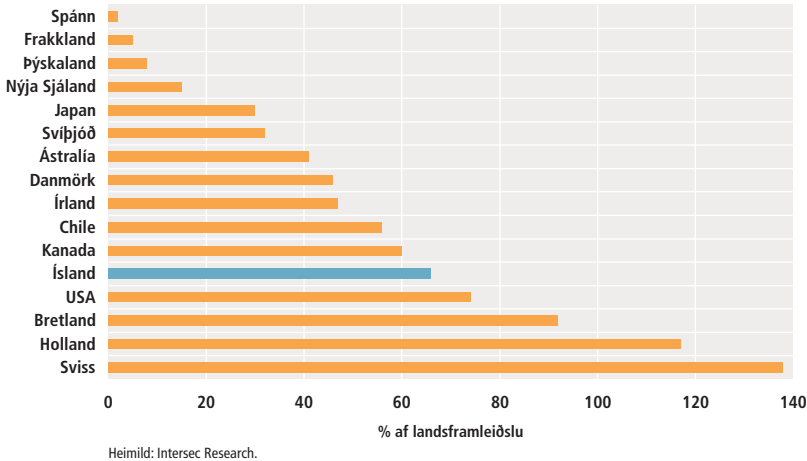
Þá sagðist hann vera með einkarekstur til hliðar við aðalstarf sitt og spurði mig í hvorn sjóðinn hann ætti að greiða iðgjöld af launum sínum þar. Ég svaraði honum með því að fara yfir uppbyggingu beggja sjóðanna sem er ólík og taldi upp kosti og galla þeirra.

Fljótlega tók ég eftir því að maðurinn var farinn að líta á klukkuna og hættur að fylgjast almennilega með. Ég var sjálfur orðinn órólegur því viðtalið var farið að dragast á langinn. Mér fannst líka að mér hefði ekki tekist nógu vel að útskýra málið fyrir manninum og ákvað því að taka af skarið og ráðleggja honum hvorn sjóðinn hann ætti að velja. Hann varð augljóslega mjög feginn og þakkaði fyrir sig. Þegar hann stóð upp leit hann á mig og sagði: „Af hverju þurfa lífeyrissjóðir að vera svona flóknir?“

Það er rétt að lífeyrissjóðir eru flóknir. Hins vegar eiga allir að geta sett sig inn í skipulag þeirra og uppbyggingu en til þess þarf að gefa sér tíma. Upplýsingar um sjóðina eru oftast vel aðgengilegar á vefsíðum þeirra en svo er líka hægt að hafa samband við sjóðina og fá þar allar upplýsingar sem á þarf að halda. Þeim tíma er þó vel varið þegar tillit er tekið til þess að þarna er um að ræða einhverja mikilvægustu eign hvers einstaklings.

Ég náði að mæta tímanlega á fótboltaæfinguna og naut þess að horfa á hana. Það er ekkert sem jafnast á við að horfa á yngstu kynslóðina leika sér og tileinka sér nýja hluti.

Eignir lífeyrissjóða í árslok 2001 sem % af landsframleiðslu í nokkrum löndum

Mynd 2.1 Hlutfall eigna lífeyrissjóða af landsframleiðslu er oft notað sem mælikvarði á uppsöfnun lífeyrissparnaðar. Ef litið er á hlutfallið hjá nokkrum af auðugustu þjóðum heims var Ísland í fimmta sæti í árslok 2001. Það var aðeins í Bandaríkjunum, Bretlandi, Hollandi og Sviss sem hlutfallið var hærra.

Íslendingar eiga gott lífeyriskerfi

Íslendingar búa við gott lífeyriskerfi. Eignir lífeyrissjóða sem hlutfall landsframleiðslu eru með því hæsta sem þekktist í heiminum sem þýðir að Íslendingar hafa safnað meiru til að greiða lífeyri en flestar aðrar þjóðir. Í ársbyrjun 2003 námu eignir íslenskra lífeyrissjóða 87% af landsframleiðslu og stefnir í að hlutfallið fari upp fyrir 100% á næstu árum ef eignir sjóðanna halda áfram að vaxa eins og verið hefur undanfarin ár.

Styrkur íslenska lífeyriskerfisins felst í sjóðsöfnun, víðtækri þátttöku og samtryggingu. Með sjóðsöfnun er átt við að eignir eru lagðar fyrir jafnóðum og réttinda er aflað til þess að greiða lífeyri síðar. Kerfið byggist á því að sá sem fær lífeyrisgreiðslur hefur áður sparað og byggt upp sjóð til að greiða lífeyri. Andstæðan við sjóðsöfnunarkerfi er gegnumstreymiskerfi sem byggist á því að lífeyrisgreiðslur eru fjármagnaðar af samtímasköttum eða iðgjöldum. Helsti gallinn við slíkt kerfi er að aldurssamsetning þjóða er breytileg og þegar þjóðir eldast þurfa fáir að greiða lífeyri til margra.

Annar kostur við íslenska lífeyriskerfið er víðtæk þátttaka vegna skylduaðildar að lífeyrissjóðum. Flestir eru sammála um að það sé rétt stefna að öllum vinnandi mönnum sé gert skylt að greiða lágmarksiðgjald í lífeyrissjóð og ávinna sér þannig lífeyrisréttindi. Hins vegar er umdeilt að flestir launþegar eru skyldaðir til að greiða

Í einhvern tiltekinn lífeyrissjóð en geta ekki valið hann sjálfir. Viðtæk þátttaka tryggir að hægt sé að byggja upp öfluga lífeyrissjóði sem geta í krafti stærðar og áhættudreifingar greitt sjóðfélögum sínum góðan lífeyri.

Þriðji kosturinn við kerfið er samtrygging sem felst í því að sjóðfélagar verja hver annan og fjölskyldur sínar fyrir tekjumissi vegna örorku eða andláts. Samtryggingin felst einnig í því að þeir sem deyja fyrir aldur fram skilja eftir sig sjóð sem tryggir þeim sem lifa lengur lífeyri til æviloka. Enginn veit sína ævina fyrr en öll er og með samtryggingu búa sjóðfélagar sér til sameiginlega vörn gegn hugsanlegum tekjumissi í framtíðinni og sameiginlegan sjóð til að greiða lífeyri til æviloka.

Lífeyrissjóðir – besta tryggingin

Tilgangur lífeyrissjóða er að tryggja sjóðfélögum sínum ellilífeyri frá viðmiðunaraldri til æviloka auk þess að verja þá og fjölskyldur þeirra fyrir tekjumissi vegna örorku (örorku- og barnalífeyrir) og andláts (maka- og barnalífeyrir). Viðmiðunaraldur ellilífeyrisgreiðslna er mismunandi milli sjóða en yfirleitt er hann á aldursbilinu 65 ára til sjötugs.

Lífeyrissjóðir byggja á sjóðsöfnun

Eignir	Skuldbindingar
Sjóður til að greiða réttindi	Ellilífeyrir Örorkulífeyrir Makalífeyrir Barnalífeyrir

Tafla 2.1 Hlutverk lífeyrissjóða er að taka við iðgjöldum sjóðfélaga og ávaxta þau til þess að geta greitt sjóðfélögum lífeyri.

Lífeyrissjóðir taka við iðgjöldum sjóðfélaga og ávaxta þau á þann hátt að unnt sé að greiða sjóðfélögum þann lífeyri sem tilgreindur er í samþykktum hvers sjóðs. Lífeyrissjóðir eru sérstakir lögaðilar sem starfa samkvæmt lögum nr. 129/1997 um skyldutryggingu lífeyrisréttinda og starfsemi lífeyrissjóða. Í daglegu tali eru þessi lög oft nefnd lífeyrissjóðalögin. Lífeyrissjóðirnir starfa samkvæmt starfsleyfi frá fjármálaráðuneytinu og undir eftirliti Fjármálaeftirlitsins.

Samkvæmt lífeyrissjóðalögunum eiga allir vinnandi menn á aldrinum 16 til 69 ára að greiða iðgjald í lífeyrissjóð sem nemur að minnsta kosti 10% af heildarlaunum. Allir eru skyldugir til að eiga aðild að þeim lífeyrissjóði sem vísað er til í kjarasamningi þeirra eða ráðningarsamningi. Ef enginn kjarasamningur tekur til viðkomandi starfssviðs eða samningsbundin starfskjör eru ekki byggð á kjarasamningi velur viðkomandi sér lífeyrissjóð eftir því sem reglur sjóðanna leyfa.

Lífeyrissjóðir eru svokallaðir samtryggingarsjóðir en margir þeirra starfrækja einnig séreignarsjóði eða séreignardeildir. Með samtryggingarsjóði er átt við sjóð þar sem sjóðfélagar ávinna sér lífeyrisréttindi með greiðslu iðgjalda en eignast ekki peningalega inneign í sjóðnum. Í samtryggingarsjóðum sameinast sjóðfélagar um að tryggja hver öðrum lífeyrisgreiðslur til æviloka og örorku-, maka- og barnalífeyri við tekjumissi vegna örorku eða andláts. Í séreignarsjóðum eða séreignardeildum eru iðgjöld sjóðfélaga hins vegar færð á sérreikning sjóðfélaga ásamt ávöxtun. Aftar í þessum kafla verður réttindum í lífeyrissjóðum og eiginleikum séreignarsjóða lýst nánar.

Lífeyrissjóðsiðgjöld

Greiðsla í lífeyrissjóð er kölluð lífeyrissjóðsiðgjald. Iðgjaldið skal greiða mánaðarlega og er gjalddagi tíundi dagur næsta mánaðar eftir launatímabil. Eindagi er síðasti dagur mánaðarins og ef iðgjöldin eru greidd síðar reiknast dráttarvextir frá gjalddaga. Launagreiðendur eru skyldugir til að draga iðgjaldahluta launþega frá launum og greiða hann til lífeyrissjóðs ásamt mótframlagi sínu.

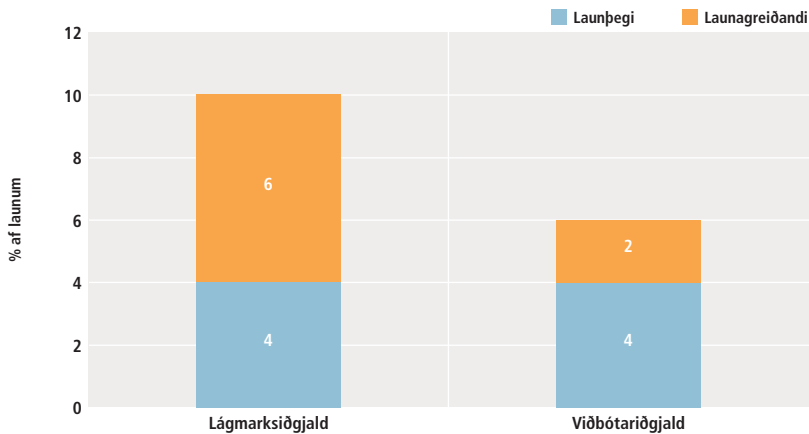
Lífeyrissjóðsiðgjald er reiknað af heildarfjárhæð greiddra launa og endurgjaldi fyrir hvers konar vinnu. Ökutækjastyrkur, dagpeningar, fæðispeningar og annar útlagður kostnaður telst ekki til iðgjaldsstofns. Iðgjöld launþega dragast frá skattskyldum tekjum hans og launagreiðandi getur dregið framlag sitt frá tekjum. Lífeyrissjóðsiðgjald getur verið tvenns konar:

- **Lágmarksiðgjald** er 10% af heildarlaunum og er það iðgjald sem allir verða að greiða í lífeyrissjóð. Í lífeyrissjóðalögunum eru engin ákvæði um skiptingu iðgjalda en í flestum tilvikum hefur verið samið um greiðslu lífeyrissjóðsiðgjalda og greiðir launþegi 4% og launagreiðandi 6%.
- **Viðbótariðgjald** er iðgjald umfram 10% af launum og geta einstaklingar ráðstafað því í lífeyrissparnað eða viðbótartryggingar að vild sinni. Í flestum kjarasamningum hefur verið samið um að launagreiðandi greiði 2% mótframlag gegn 2% framlagi launþega.

Sá hluti lágmarksiðgjaldsins sem þarf til að tryggja lágmarkstryggingavernd samkvæmt lögum er kallaður *iðgjald til lágmarkstryggingaverndar*. Þessi hluti er misjafn eftir lífeyrissjóðum en ef sjóður telur sig geta uppfyllt skilyrði laga um lágmarkstryggingavernd með lægra iðgjaldi en 10% af launum er það heimilt. Þá telst mismunurinn vera viðbótariðgjald sem sjóðfélagar geta ráðstafað í lífeyrissparnað eða viðbótartryggingar eftir því sem þeir kjósa.

Lífeyrisiðgjöld eru skattfrjáls. Það þýðir að áður en skattur er dreginn af launum,

Lífeyrisiðgjöld

Mynd 2.2 Iðgjald í lífeyrissjóð getur skipt í tvo hluta, lágmarksiðgjald og viðbótariðgjald. Iðgjöldin eru greidd af launþegum og launagreiðendum og er oftast samið um skiptingu iðgjalda í kjarasamningum eða ráðningarsamningum. Lágmarksiðgjald er 10% af heildarlaunum og greiðir launþegi oftast 4% af launum og launagreiðandi 6%. Viðbótariðgjald er iðgjald umfram 10% af launum. Oftast greiðir launþegi 4% af launum og launagreiðandi 2%.

eru lífeyrissjóðsiðgjöldin dregin frá og greidd óskattlögð í lífeyrissjóð. Einstaklingar mega að hámarki greiða 4% af launum óskattlögð í lágmarksiðgjald og önnur 4% í viðbótariðgjald. Ef launagreiðandi greiðir allt lágmarksiðgjaldið má launþegi greiða 8% af launum í viðbótariðgjald. Nánar verður fjallað um skattalega meðferð lífeyrisiðgjalda í 3. kafla.

Lágmarkstryggingavernd og réttindi í lífeyrissjóðum

Einungis þeir lífeyrissjóðir sem hafa fengið starfsleyfi frá fjármálaráðuneytinu mega kallast því nafni og taka við lágmarksiðgjöldum. Til þess að fá starfsleyfi þurfa lífeyrissjóðir að uppfylla mörg skilyrði, meðal annars þau að tryggja sjóðfélögum lágmarkstryggingavernd sem skilgreind er í lífeyrissjóðalögunum. Í lágmarkstryggingavernd felst að sjóðfélaga séu tryggð að minnsta kosti 56% af meðallaunum á starfsævinni í mánaðarlegan ellilífeyri frá 70 ára aldri til æviloka, miðað við jafnar greiðslur í lífeyrissjóð í 40 ár, og sambærilegan örorkulífeyri ef starfsorkan skerðist eða hverfur. Jafnframt skulu lífeyrissjóðir greiða barnalífeyri með börnum örorkulífeyrisþega og maka- og barnalífeyri til maka og barna látins sjóðfélaga.

Þetta þýðir ekki að sjóðfélagar verði að tryggja sér 56% af meðallaunum í mánaðarlegan ellilífeyri frá 70 ára aldri til æviloka. Með þessum reglum er einfaldlega verið að segja fyrir um það hvernig lífeyrissjóðir skuli reikna lífeyris-

Hvað felst í lágmarkstryggingavernd lífeyrissjóða

Ellilífeyrir til æviloka	A.m.k. 56% af meðallaunum frá 70 ára aldri til æviloka miðað við jafnar greiðslur í lífeyrissjóð í 40 ár.
Örorkulífeyrir	Ef sjóðfélagi missir starfsgetu og verður fyrir sannanlegum tekjumissi fær hann greiddan örorkulífeyri. Fjárhæð miðast við áunnin lífeyrisréttindi en hjá virkum sjóðfélögum er einnig miðað við þau réttindi sem þeir hefðu áunnið sér með áframhaldandi greiðslum af meðallaunum síðustu 3 ára til ellilífeyrisaldurs.
Makalífeyrir við fráfall sjóðfélaga	Helmingur af örorkulífeyri í a.m.k. tvö ár og lengur ef maki er öryrki eða á meðan yngsta barn er undir 18 ára aldri.
Barnalífeyrir	Greiddur með börnum örorkulífeyrisþega og börnum látinna sjóðfélaga til a.m.k. 18 ára aldurs.

| **Tafla 2.2** Lágmarksréttindi sem lífeyrissjóðir verða að veita.

réttindi. Samkvæmt því eiga sjóðfélagar að ávinna sér rétt á að meðaltali 1,4% af launum á ári, miðað við 40 ára greiðslur iðgjalda. Sjóðfélagi sem greiðir í lífeyrissjóð í 40 ár ávinnur sér þannig rétt til lífeyrisgreiðslna sem nema 56% af meðallaunum hans en sá sem greiðir í lífeyrissjóð í 10 ár ávinnur sér rétt til 14% af meðallaunum.

Margir lífeyrissjóðir veita meiri réttindi en skilgreinda lágmarkstryggingavernd. Hjá sumum sjóðum ávinna sjóðfélagar sér meiri réttindi en 56% af meðallaunum með greiðslum í 40 ár og stundum er makalífeyrisréttur rýmri en lífeyrissjóðalögin fara fram á. Besta heimildin um réttindi í lífeyrissjóðum eru samþykktir sjóðanna sem er oftast hægt að nálgast á heimasíðum þeirra og alltaf á skrifstofu viðkomandi sjóðs. Flestir lífeyrissjóðir hafa einnig gefið út bæklinga með þessum upplýsingum.

Nokkrir lífeyrissjóðir bjóða sjóðfélögum sínum að tryggja sér hluta af lágmarkstryggingavernd með greiðslum í séreignarsjóð. Hjá þessum sjóðum greiðir séreignarsjóður þá ellilífeyri fyrstu árin eftir starfslok en samtryggingarsjóður tekur síðan við og greiðir lífeyrinn, til dæmis frá 80 eða 85 ára aldri.

Sjóðfélagar ávinna sér réttindi í lífeyrissjóðum með greiðslu iðgjalda og vaxa þau í hlutfalli við greidd iðgjöld. Við hverja greiðslu aukast réttindin samkvæmt samþykktum sjóðsins. Réttindi í lífeyrissjóðum eru verðtryggð og breytast mánaðarlega í takt við vísitölu neysluverðs. Í sumum sjóðum eru réttindin tengd við laun eftirmanns í starfi eða launavísitölu.

Ef lífeyrissjóðir geta ekki tryggt sjóðfélögum lágmarkstryggingavernd samkvæmt lífeyrissjóðalögunum hefur Fjármálaeftirlitið heimild til að skipa umsjónarmann með sjóðnum um tiltekinn tíma og víkja þá stjórn og framkvæmdastjóri lífeyrissjóðsins.

Víkjum þá nánar að þeim réttindum sem menn öðlast með aðild að lífeyrissjóðum.

Ellilífeyrir – almenn atriði

Ellilífeyrir	Mánaðarlegar lífeyrisgreiðslur sem eru greiddar frá viðmiðunardri lífeyrissjóðs þangað til sjóðfélagi deyr.
Viðmiðunardur	Frá 65 til 70 ára aldurs, oftast 67 ára aldur.
Flyting/frestun	Hægt að flýta eða fresta töku lífeyris frá viðmiðunardri um 3 til 5 ár.
Réttindi ávinnast	Með greiðslum í sjóðinn. Árleg réttindaávinnsla nemur að meðaltali 1,4% til 1,9% af þeim launum sem greitt er af.
Fjárhæð	56% til 75% af þeim launum sem greitt var af í lífeyrissjóð (miðað við að sjóðfélagi hafi greitt í 40 ár og taka lífeyris hefjist þegar hann nær viðmiðunardri).
Greiðslur hefjast	Í þeim mánuði sem sjóðfélagi nær viðmiðunardri. Ef lífeyrir er greiddur mánaðarlega eftir á hefjast lífeyrisgreiðslur í næsta mánuði.
Greiðslur hætta	Við andlát.

Tafla 2.3 Réttindi í lífeyrissjóðum er misjöfn eftir sjóðum en taflan sýnir almenn atriði sem eru svipuð hjá flestum þeirra.

Ellilífeyrir

Lífeyrissjóðir greiða sjóðfélögum ellilífeyri til æviloka í hlutfalli við greidd iðgjöld á starfsævinni. Sjóðunum er skylt að hefja útborgun ellilífeyris til sjóðfélaga þegar hann er á aldursbilinu 65 til 70 ára. Hver lífeyrissjóður ákveður nánar við hvaða aldur er miðað, þ.e. hver viðmiðunardurinn skuli vera. Í samþykktum lífeyris-sjóða eru réttindi til ellilífeyris miðuð við viðmiðunardur en sjóðunum er heimilt að gefa sjóðfélögum kost á að fresta eða flýta töku lífeyris um allt að fimm ár. Flestir lífeyrissjóðanna miða við 67 ára aldur en heimila sjóðfélögum að hefja töku lífeyris 65 ára eða fresta töku hans til 70 ára aldurs. Ef sjóðfélagi flýtir töku lífeyris lækka mánaðarlegar greiðslur, venjulega um 0,5% til 0,6% fyrir hvern mánuð sem töku lífeyris er flýtt frá viðmiðunardri. Á sama hátt hækka lífeyrisgreiðslur við hvern mánuð sem töku lífeyris er frestað frá viðmiðunardri.

Reglur um flýtingu eða frestun lífeyris eru þannig að þær eiga ekki að hafa áhrif á afkomu lífeyrissjóðs eða hag sjóðfélaga. Sjóðfélagar eiga að fá jafn mikið í sinn hlut hvenær sem þeir hefja töku lífeyris. Ef þeir flýta henni fá þeir lægri fjárhæð í einu en á lengri tíma og ef þeir seinka henni fá þeir hærri greiðslur í einu en á skemmri tíma. Það ræðst hins vegar af því hvað sjóðfélagar lifa lengi hvort þeir hagnast eða tapa á þeim kosti sem þeir velja. Ef sjóðfélagi nær meðalævilengd skiptir engu máli hvenær hann byrjar að taka lífeyri. Ef hann hins vegar lifir skemur hagnast hann á því að flýta töku lífeyris en tapar ef hann lifir lengur en meðaltöl segja til um.

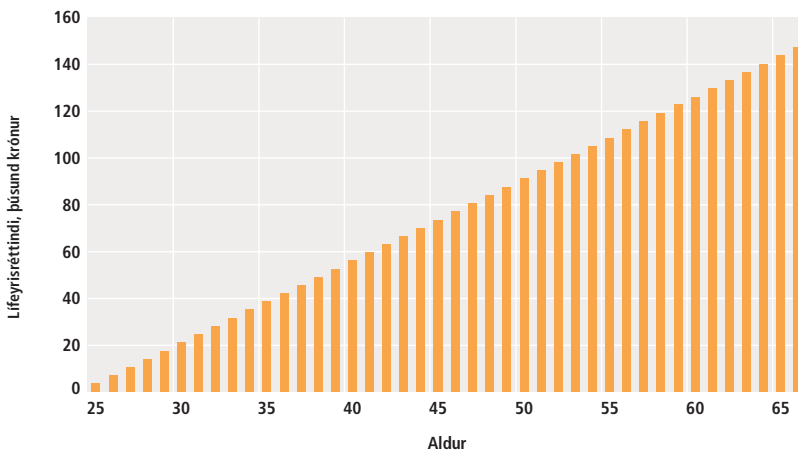
Ellilífeyrir er borgaður út mánaðarlega með jöfnum greiðslum. Mánaðarlegur lífeyrir er verðtryggður og breytist í samræmi við vísitölu neysliverðs. Sækja þarf um ellilífeyri á þar til gerðum eyðublöðum hjá lífeyrissjóðunum. Vegna samkomulags milli lífeyrissjóðanna er nægjanlegt fyrir sjóðfélaga að sækja um

Ellilífeyrir til æviloka og víðtækar tryggingar

Dæmi um réttindi í lífeyrissjóðum á myndum 2.3 til 2.5

Reiknað er með að sjóðfélagi komi á vinnuþétt 25 ára og vinni til 67 ára aldurs. Til einföldunar er reiknað með að hann fái sömu laun alla ævina eða 250 þúsund krónur á mánuði. Sjóðfélaginn ávinnur sér á hverju ári rétt á 1,4% af launum í ellilífeyri frá 67 ára aldri. Jafnframt nýtur hann og fjölskylda hans víðtækar tryggingaverndar í sjóðnum á starfsævinni. Ef hann verður öryrki fær hann örorkulífeyri. Ef hann fellur frá fær maki greiddan makalífeyri sem nemur 60% af örorkulífeyrisréttindum og barnalífeyri sem nemur 10 þúsund krónum með hverju barni til 18 ára aldurs.

Ellilífeyrisréttindi ávinnast í hlutfalli við greidd iðgjöld

Mynd 2.3 Myndin sýnir hvernig ellilífeyrisréttindi ávinnast. Sjóðfélagi ávinnur sér réttindi með greiðslu iðgjalda og vaxa þau í hlutfalli við greidd iðgjöld. Í dæminu er reiknað með að réttindin vaxi um 1,4% á ári og verði samtals 59% af launum eftir 42 ár. Við 67 ára aldur á sjóðfélaginn rétt á 147 þúsundum í mánaðarlegan ellilífeyri til æviloka.

lífeyri hjá einum sjóði og er þá eðlilegast að leita til þess sjóðs sem síðast var greitt í. Sá sjóður sendir umsóknina áfram til annarra sjóða sem sjóðfélaginn á réttindi hjá. Ef réttindi í öðrum sjóðum eru óveruleg eru þau flutt til þess lífeyrissjóðs sem síðast var greitt í en annars greiðir hver sjóður lífeyrinn beint til sjóðfélagans.

Við andlát fellur ellilífeyrir niður en eftirlifandi maki fær greiddan makalífeyri og börn undir 18 ára aldri fá barnalífeyri. Ef sjóðfélagi á engan maka og engin börn sem eru svo ung falla allar greiðslur vegna hans niður.

Örorkulífeyrir – almenn atriði

Örorkulífeyrir	Greiddur ef starfsorka skerðist um a.m.k. 40% til 50% og sjóðfélagi verður fyrir tekju-skerðingu. Orkutap þarf að vara lengur en 6 mánuði.
Örorkumat	Fyrstu þrjú árin skal miðað við vanhæfni sjóðfélaga til að gegna því starfi er hann hefur gegnt og veitti honum aðild að sjóðnum. Sé hann að loknum þremur árum vinnufær til almennra starfa falla bæturnar niður.
Fjárhæð	Fjárhæð miðast við áunnin lífeyrisréttindi en hjá virkum sjóðfélögum er einnig miðað við þau réttindi sem þeir hefðu áunnið sér með áframhaldandi greiðslum af meðallaunum síðustu 3 ára til ellilífeyrisaldurs. Virkir sjóðfélagar eru þeir sem hafa greitt í lífeyrissjóð 3 af síðustu 4 árum fyrir orkutap og 6 af síðustu 12 mánuðum. Fjárhæð miðast við 100% örorku og lækkar hlutfallslega ef örorka er metin lægri.
Greiðslur hefjast	Yfirleitt 3 mánuðum eftir orkutap.
Greiðslur hætta	Ef sjóðfélagi fær starfsorku aftur. Réttindi til ellilífeyris ávinnast áfram og þegar sjóðfélagi nær viðmiðunaráldri fellur örorkulífeyrir niður og sjóðfélagi fær ellilífeyri til æviloka.

Tafla 2.4 Örorkulífeyrisréttindi í lífeyrissjóðum eru misjöfn eftir sjóðum en taflan sýnir almenn atriði sem eru svipuð hjá flestum þeirra.

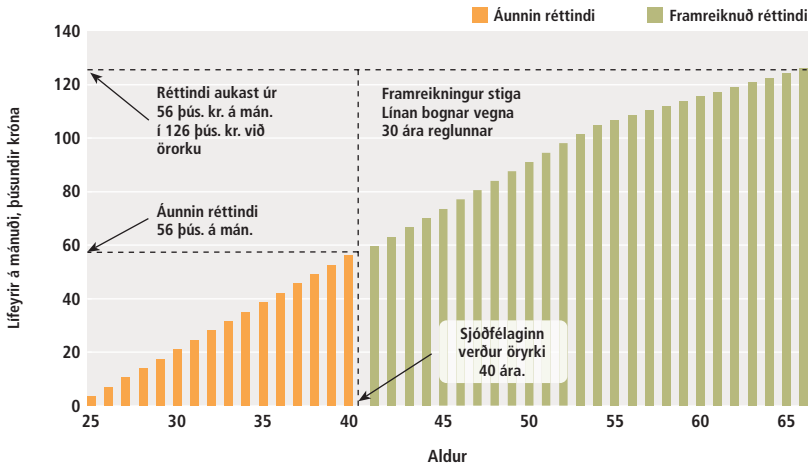
Örorkulífeyrir

Ef sjóðfélagar missa starfsorku sína vegna slysa eða sjúkdóma greiða lífeyrissjóðir örorkulífeyri. Fjárhæð hans er miðuð við áunnin ellilífeyrisréttindi en virkir sjóðfélagar fá framreikning sem þýðir að þeir fá örorkulífeyri eins og þeir hefðu greitt iðgjöld af meðallaunum síðustu þriggja ára til eftirlaunaaldurs. Skilyrði fyrir framreikningi eru mismunandi milli sjóða en yfirleitt er örorkulífeyrir framreiknaður ef sjóðfélaginn hefur greitt iðgjöld til sjóðsins í að minnsta kosti sex mánuði á síðasta tólf mánaða tímabili og í þrjú af síðustu fjórum árum og ef hann hefur ekki misst starfsorkuna vegna ofnotkunar áfengis, lyfja eða fíkniefna. Margir lífeyrissjóðir setja auk þess skilyrði um að sjóðfélagi þurfi að hafa áunnið sér tiltekin lágmarksréttindi ár hvert í þrjú ár á síðustu fjórum árum.

Flestir lífeyrissjóðir hafa í samþykktum sínum heimildarákvæði sem gerir þeim kleift að víkja frá ákvæðinu um meðallaun ef þriggja ára meðaltal launa sjóðfélaga reynist honum óhagstætt vegna sjúkdóma eða atvinnuleysis. Lífeyrissjóðnum er þá heimilt að leggja til grundvallar meðaltal fleiri ára aftur í tímann og sleppa því ári sem lakast er.

Margir sjóðir miða við svokallaða 30 ára reglu þegar þeir framreikna örorkulífeyri. Með því er átt við að þegar þeir framreikna réttindi eru þrjátíu bestu árin reiknuð að fullu en önnur að hálfu. Afleiðing þessarar reglu er að framan af ævinni eru örorkulífeyrisréttindi heldur lakari en ellilífeyrisréttindi en eftir því sem á líður minnkar bilið. Ástæðan er sú að áunnin réttindi eru alltaf metin að fullu. Það er því skynsamlegt fyrir sjóðfélaga að skoða þann kost vandlega hvort ekki sé rétt að bæta við sig tryggingum og þá sérstaklega framan af starfsævinni. Sjá nánar um tryggingaþörf og viðbótartryggingar í 5. kafla.

Allt að 50% af launum í örorkulífeyri

Mynd 2.4 Í þessu dæmi verður sjóðfélagi öryrki 40 ára. Hann fær greiddar 126 þúsund krónur á mánuði í örorkulífeyri, eða 50% af fyrri launum sínum. Hann var búinn að ávinna sér 56 þúsund krónur í ellilífeyrisséttindi en þar sem hann er virkur sjóðfélagi fær hann réttindin framreiknuð eins og hann hefði greitt í sjóðinn til 67 ára aldurs. Við það hækkar örorkulífeyririnn um 70 þúsund krónur og fær hann því greiddar samtals 126 þúsund krónur á mánuði. Til viðbótar fær hann barnalífeyri með hverju barna sinna til 18 ára aldurs.

Mikilvægt er að muna að áunnin réttindi geymast ef sjóðfélagi hættir að greiða í lífeyrissjóð, til dæmis ef hann skiptir um vinnu og um lífeyrissjóð í leiðinni eða ef hann má og tekur ákvörðun um að skipta um lífeyrissjóð. Ef hann verður öryrki seinna á ævinni á hann rétt á örorkulífeyri hjá fyrri sjóðum sem miðast þá við áunnin réttindi eingöngu.

Sjóðfélagi fær greiddan örorkulífeyri ef hann hefur orðið fyrir tekjumissi vegna slyss eða sjúkdóms sem skerðir getu hans til að gegna því starfi sem veitti honum aðild að lífeyrissjóðnum. Hjá flestum lífeyrissjóðum er miðað við að orkutapið sé 50% eða meira og að sjóðfélaginn hafi greitt í lífeyrissjóð í að minnsta kosti tvö ár. Örorkulífeyrir getur aldrei orðið hærri en tekjumissirinn sem sjóðfélaginn hefur orðið fyrir.

Örorkulífeyrir lækkar eða fellur niður ef örorkan minnkar eða hverfur. Ef sjóðfélagi verður fyrir varanlegum starfsorkumissi og getur ekki hafið störf að nýju er örorkulífeyrir greiddur þar til að eftirlaunaaldri er náð en þá breytist hann í ellilífeyri. Ef örorkulífeyrir var eingöngu greiddur vegna áunninna réttinda fær hann sömu fjárhæð í ellilífeyri. Ef sjóðfélagi fær greiddan örorkulífeyri byggðan á framreiknuðum réttindum heldur hann áfram að safna upp réttindum til ellilífeyris. Þegar hann nær eftirlaunaaldri fellur örorkulífeyririnn niður en í staðinn fær hann ellilífeyri til æviloka.

Hjá flestum lífeyrissjóðum er matið á orkutapi fyrstu þrjú árin aðallega miðað við vanhæfni sjóðfélaga til að gegna því starfi sem hann hefur gegnt og veitti honum aðild að sjóðnum. Ef sjóðfélaginn er að loknum þremur árum orðinn vinnufær til almennra starfa falla bæturnar niður.

Dæmi um þetta gæti verið óperusöngvari sem missti röddina vegna slyss eða sjúkdóms. Hann verður 100% öryrki sem óperusöngvari og fær því örorkubætur fyrstu þrjú árin eftir áfallið, að því gefnu að hann verði sannanlega fyrir tekjumissi. Þremur árum síðar er hann hæfur til almennra starfa og örorkubæturnar falla því niður.

Lítum á annað dæmi: Sjómaður lendir í slysi og getur eftir það ekki farið aftur á sjó og stundað fyrra starf sem er líkamlega erfitt. Hann er hins vegar vegar metinn 50% öryrki til almennra starfa þar sem hann getur sinnt líkamlega léttari störfum í landi. Ef hann verður sannanlega fyrir tekjumissi við þetta slys fær hann 100% örorkubætur fyrstu þrjú árin en 50% örorkubætur eftir það.

Það tekur nýja sjóðfélaga yfirleitt þrjú ár að öðlast rétt á framreiknuðum réttindum en nokkrir sjóðir eru þó með styttri aðlögunartíma eða eru með heimildarákvæði í samþykktum sem heimila stjórn að stytta tímenn við sérstakar aðstæður, svo sem vegna aldurs, náms eða búsetu erlendis. Þetta þýðir að ungt fólk sem er að hefja störf á vinnumarkaði er í raun án örorkutryggingar fyrstu árin á vinnumarkaði. Það er auðvitað slæmt þegar tekið er tillit til þess að þetta eru þau ár sem fólk er að stofna fjölskyldu og eignast heimili. Ráðlegast væri fyrir þennan aldurshóp að skoða möguleikana á að kaupa viðbótartryggingar. Sjá nánar í 5. kafla.

Til að koma í veg fyrir að lífeyrisréttindi glatist þegar einstaklingar skipta um lífeyrissjóð hafa sjóðirnir gert með sér samkomulag um samskipti sín. Í því samkomulagi er meðal annars ákvæði um að lífeyrissjóðir veiti upplýsingar um iðgjöld hver hjá öðrum til að koma í veg fyrir réttindatap og skipti með sér framreikningi ef sjóðfélagi verður öryrki fyrstu árin eftir að hann skiptir um lífeyrissjóð. Flestir lífeyrissjóðir eru aðilar að þessu samkomulagi, en þó ekki allir. Þeir sem skipta um lífeyrissjóð ættu því að ganga úr skugga um það hvort viðkomandi sjóðir séu ekki örugglega aðilar að samkomulaginu. Ef svo er ekki er full ástæða til að bæta við sig viðbótartryggingum meðan verið er að ávinna sér rétt á framreikningi. Upplýsingar um lífeyrissjóði sem eru aðilar að samkomulagi um samskipti lífeyrissjóða eru á heimasíðu Landssamtaka lífeyrissjóða, www.ll.is.

Samkvæmt lögum stofnast framreikningsréttur aftur eftir sex mánuði frá því að sjóðfélagi hefur störf eftir að hafa verið tímabundið utan vinnumarkaðarins hér á landi, til dæmis vegna vinnu erlendis, náms, leyfis frá störfum eða barneigna. Fólk sem fer út af vinnumarkaðinum tímabundið þarf því að tryggja sig á annan hátt þann tíma og fyrstu sex mánuðina eftir að það kemur aftur á vinnumarkaðinn.

Hjá sumum lífeyrissjóðum er framreikningur á örorkuréttindum bundinn við

það að hægt sé að rekja ástæðu örorkunnar til starfsins. Þetta ákvæði er meðal annars í samþykktum B-deildar Lífeyrissjóðs starfsmanna ríkisins og sambærilegra sjóða sveitarfélaga. Sjóðfélögum í þessum sjóðum er því ráðlagt að bæta við sig örorkutryggingu til að verja sig fyrir tekjumissi ef þeir verða öryrkjar af einhverjum orsökum sem koma starfinu ekkert við, til dæmis vegna slyss utan vinnustaðar.

Makalífeyrir – almenn atriði

Makalífeyrir	Greiddur til maka látins sjóðfélaga í minnst tvö ár eða á meðan yngsta barn sjóðfélaga er undir 18 til 22 ára aldri eða ef makinn er öyrki og undir 67 ára aldri.
Maki	Sá eða sú sem við andlátid var í hjúskap með sjóðfélaga, staðfestri samvist eða óvígðri sambúð.
Fjárhæð	A.m.k. helmingur af áunnum lífeyrisréttindum. Hafi sjóðfélagi greitt í lífeyrissjóð 3 af síðustu 4 árum fyrir andlát og 6 af síðustu 12 mánuðum skal auk þess greiða helming af þeim réttindum sem hann hefði áunnið sér með greiðslum í lífeyrissjóð til ellilífeyrisaldurs.
Greiðslur hefjast	Þann mánuð sem réttur til þeirra stofnast. Ef lífeyrir er greiddur eftir á hefjast greiðslur næsta mánuð eftir að sjóðfélagi fellur frá.
Greiðslur hætta	Eftir lágmarksgreiðslutíma makalífeyris, þegar yngsta barn nær 18 til 22 ára aldri eða þegar maki fær starfsorku á ný. Réttur til makalífeyris fellur niður ef maki gengur í hjónaband á ný eða stofnar til sambúðar.

Tafla 2.5 Makalífeyrisréttindi í lífeyrissjóðum er misjöfn eftir sjóðum en taflan sýnir almenn atriði sem eru svipuð hjá flestum þeirra.

Makalífeyrir

Lífeyrissjóðir greiða makalífeyri við fráfall sjóðfélaga. Þessi lífeyrir er í flestum tilvikum tímabundinn en nokkrir sjóðir greiða makalífeyri ævilangt. Þar sem hann er greiddur tímabundið er yfirleitt miðað við þrjú ár, en lengur við viss skilyrði, til dæmis er makalífeyrir oftast greiddur á meðan yngsta barn sjóðfélaga er undir 18 til 22 ára aldri eða ef makinn er öyrki og yngri en 67 ára.

Maki telst sá eða sú sem var í hjúskap með sjóðfélaga við andlátid, staðfestri samvist eða óvígðri sambúð enda hafi fjárfélagi ekki verið slitið fyrir andlát sjóðfélagans. Með óvígðri sambúð er átt við það þegar karl og kona eiga sameiginlegt lögheimili, eru samvistum, eiga barn saman eða í vændum, eða þegar sambúðin hefur varað samfleytt í að minnsta kosti tvö ár. Réttur til makalífeyris fellur niður ef makinn gengur í hjónaband á ný, stofnar til sambúðar sem jafna má til hjúskapar eða stofnar til staðfestrar samvistar, nema kveðið sé á um annað í samþykktum lífeyrissjóðsins.

Makalífeyrir er greiddur eftirlifandi maka sjóðfélaga. Ef sjóðfélaginn var hættur að greiða iðgjöld í lífeyrissjóð en átti áunnin réttindi miðast fjárhæðin eingöngu við geymd áunnin réttindi. Ef sjóðfélaginn hafði greitt til lífeyrissjóðs í að minnsta kosti 24 af síðustu 36 mánuðum fyrir andlátid er auk þess tekið með í reikninginn hvaða réttindi hann hefði áunnið sér með áframhaldandi greiðslum til 65 eða 67

ára aldurs. Makalífeyrir er einnig greiddur ef sjóðfélaginn naut elli- eða örorkulífeyris við andlátíð.

Fjárhæð makalífeyris er mismunandi milli sjóða en samkvæmt lögum á hann þó aldrei að vera minni en helmingur af örorkulífeyrisréttindum. Algengt er að makalífeyrir sé á bilinu 50–60% af örorkulífeyrisréttindum (bæði áunnum og framreiknuðum). Það þýðir að makalífeyrir er að jafnaði á bilinu 25–30% af launum sjóðfélaga.

Barnalífeyrir – almenn atriði

Barnalífeyrir	Greiddur til barna örorkulífeyrisþega og til barna látinna sjóðfélaga. Barnalífeyrir er yfirleitt bara greiddur úr þeim sjóði sem sjóðfélagi greiddi síðast til.
Börn	Börn og kjörbörn sjóðfélaga. Lítið er á stjúpbörn og fósturbörn sem börn sjóðfélaga enda hafi hann framfært þau um árabíl.
Fjárhæð	Yfirleitt föst fjárhæð sem tilgreind er í samþykktum lífeyrissjóðs. Fjárhæð er verðtryggð og breytist í takt við vísitölu neysluerðs.
Greiðslur hefjast	Þann mánuð sem réttur til þeirra stofnast.
Greiðslur hætta	Þegar barn nær 18 til 22 ára aldri. Ef um er að ræða börn örorkulífeyrisþega fellur barnalífeyrir niður ef sjóðfélagi fær starfsorku á ný.

Tafla 2.6 Barnalífeyrisréttindi í lífeyrissjóðum eru misjöfn eftir sjóðum en taflan sýnir almenn atriði sem eru svipuð hjá flestum þeirra.

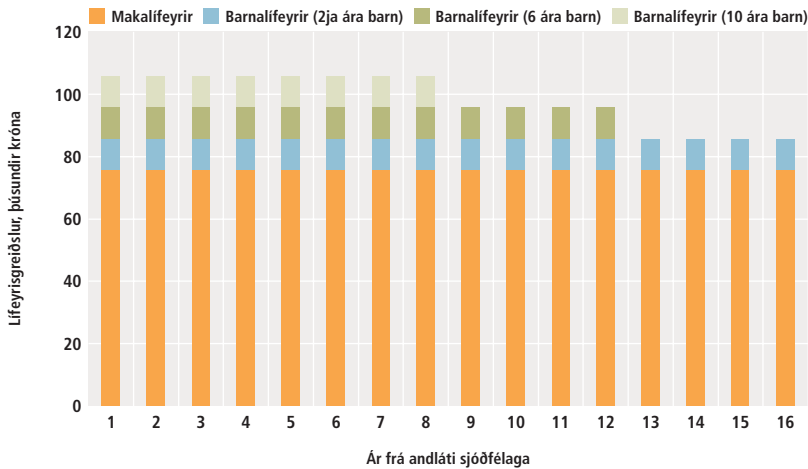
Barnalífeyrir

Barnalífeyrir er almennt greiddur með börnum og kjörbörnum öryrkja eða látins sjóðfélaga til 18 eða 20 ára aldurs. Þó eru til lífeyrissjóðir sem miða við 22 ára aldur. Barnalífeyrir er greiddur ef sjóðfélaginn hafði greitt iðgjald í að minnsta kosti 24 mánuði síðustu 36 mánuðina fyrir andlát, notið elli- eða örorkulífeyris við andlátíð eða öðlast rétt til framreiknings sex mánuðum eftir að hann hóf störf og greiðslu iðgjalds til lífeyrissjóðs aftur eftir tímabundna fjarveru af vinnumarkaði vegna vinnu erlendis, náms, leyfis frá störfum, barneigna eða sambærilegra ástæðna. Lítið er á stjúpbörn og fósturbörn sem börn sjóðfélagsins enda hafi hann framfært þau um árabíl.

Barnalífeyrir er föst fjárhæð á mánuði sem er verðtryggð miðað við vísitölu neysluerðs. Fjárhæðin er tilgreind í samþykktum hvers lífeyrissjóðs ásamt grunnvísitölu. Oftast er barnalífeyrir hærri vegna fráfalls en vegna orkutaps sjóðfélagsins.

Í samþykktum sumra lífeyrissjóða er tekið fram að barnalífeyri eigi að greiða framfæranda barns. Hjá öðrum sjóðum er meginreglan sú að barnalífeyrir með börnum örorkulífeyrisþega er greiddur til sjóðfélagsins þar til barn verður 18 ára og fjárráða, en eftir það er lífeyririnn greiddur til barnsins. Hins vegar er barnalífeyrir greiddur til barna látinna sjóðfélaga á grundvelli heimildar í skattalögunum um að allar tekjur barns sem misst hefur annað foreldri sitt eða bæði skuli skattlagðar hjá barninu sjálfu.

Maka- og barnalífeyrir

Mynd 2.5 Í þessu dæmi fellur sjóðfélagi frá 40 ára. Eftirlifandi maki fær 75 þúsund krónur á mánuði í makalífeyri, eða 30% af launum sjóðfélaga, þar til yngsta barnið verður 18 ára. Reiknað er með að sjóðfélaginn hafi átt 3 börn. Barnalífeyrir með hverju þeirra er 10.000 krónur á mánuði til 18 ára aldrs. Samtals fær makinn lífeyri sem nemur 42% af launum sjóðfélagens fyrstu 8 árin.

Barnalífeyrir er yfirleitt aðeins greiddur úr þeim sjóði sem sjóðfélagi greiddi síðast til. Þótt sjóðfélagi hafi átt áunnin réttindi í mörgum lífeyrissjóðum við andlát og maki eigi ef til vill rétt á makalífeyri frá þeim öllum á það ekki við um barnalífeyrinn.

Maka- og barnalífeyrir milda fjárhagslegt áfall

Tilgangurinn með maka- og barnalífeyri er að milda fjárhagslegt áfall fjölskyldunnar við fráfall sjóðfélaga. Þótt yfirleitt sé um tímabundnar greiðslur að ræða er þessi lífeyrir mikilvæg tryggingavernd fyrir fjölskyldu sjóðfélaga. Sérstaklega á þetta við um barnafólk, þar sem makalífeyrir er greiddur á meðan yngsta barn sjóðfélaga er undir 18–22 ára aldri. Ef sjóðfélagi á tveggja ára barn þegar hann fellur frá og er búinn að ávinna sér rétt á 126 þúsund krónum í örorkulífeyri þá fær makinn 63 þúsund krónur á mánuði í makalífeyri og 10 þúsund krónur í barnalífeyri, eða samtals 73 þúsund krónur á mánuði í 16 ár. Núvirði þessara greiðslna er rúmlega 10 milljónir króna miðað við 4,5% vexti á ári.

Enginn vafi er á því að maka- og barnalífeyrir hjálpar til við að framfleyta fjölskyldu eftir að sjóðfélagi fellur frá. Ákvæðið um að makalífeyrir skuli greiddur á meðan yngsta barn sjóðfélaga er undir 18 ára aldri er til merkis um að makalífeyri sé að verulegu leyti ætlað að aðstoða eftirlifandi maka við að framfleyta börnum sjóðfélaga fram á fullorðinsár.

Að þessu leyti eru lífeyrissjóðirnir gott öryggisnet fyrir börn sjóðfélaga. Þetta gildir þó ekki ef sjóðfélagi var einstætt foreldri eða ef báðir foreldrar falla frá í einu. Ef sjóðfélagi fellur frá og lætur eftir sig börn en ekki maka er einungis greiddur barnalífeyrir. Það sama gerist ef sjóðfélagi og maki hans falla frá á sama tíma. Af þessum sökum er ráðlegt að barnafólk kaupi sér líftryggingu. Sjá nánar í 5. kafla.

Séreignarsjóður – almenn atriði

Séreignarsjóður	Í séreignarsjóði eru iðgjöld sjóðfélaga færð á sérreikning sjóðfélaga ásamt ávöxtun og eru algerlega hans eign.
Ávöxtun	Einstaklingar ráða hvert þeir greiða viðbótariðgjöld og geta valið á milli fjölmargra sjóða með mismunandi ávöxtunarleiðir.
Útborgun inneignar	Heimilt er að hefja úttekt við 60 ára aldur og taka inneign út með jöfnum greiðslum á sjö árum. Ef taka lífeyris hefst síðar styttest útborgunartíminn sem því nemur. Eftir 67 ára aldur má taka inneign út í einu lagi. Heimilt er að taka út inneign á lengri tíma.
Greiðslur hættu	Þegar inneign er búin.
Örorka	Heimilt er að taka inneign út á 7 árum ef sjóðfélagi verður öryrki. Ef örorka er metin lægri en 100% lækkar árleg útborgun í hlutfalli við örorkuna og lengist þá útborgunartíminn sem því nemur.
Andlát	Inneign erfist við andlát.

Tafla 2.7 Helstu kostirnir við séreignarsjóði eru sveigjanlegur útborgunartími og að inneign erfist við fráfall. Reglur um séreignarsjóði eru yfirleitt svipaðar en hægt er að velja milli sjóða með fjölmargar mismunandi ávöxtunarleiðir.

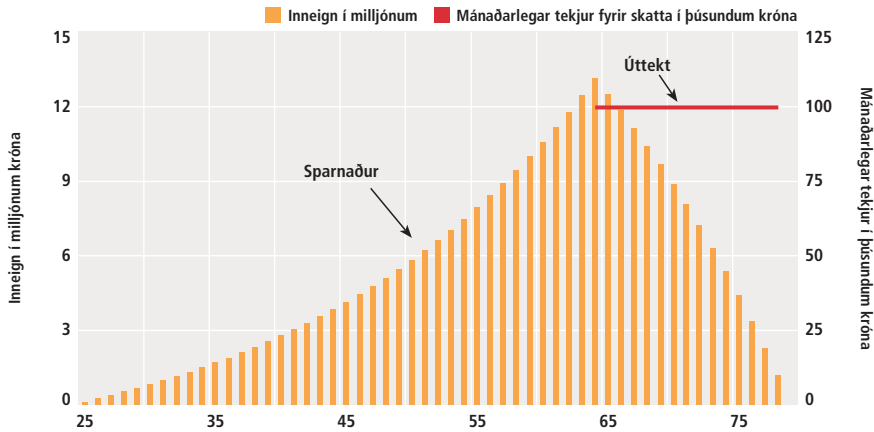
Séreignarsjóður

Margir lífeyrissjóðir starfrækja séreignardeildir sem taka við viðbótariðgjöldum en nokkrir lífeyrissjóðir heimila sjóðfélögum að greiða hluta lágmarksiðgjalds (sem er 10% af launum) í séreignarsjóð. Í séreignarsjóði eru iðgjöld sjóðfélaga færð á sérreikning hans auk vaxta og verðbóta. Iðgjöld hvers sjóðfélaga eru algjörlega hans eign en eru ávöxtuð með iðgjöldum annarra sjóðfélaga. Inneign í séreignarsjóði erfist við fráfall sjóðfélaga og er greidd út samkvæmt erfðareglum.

Hefja má töku lífeyris úr séreignarsjóðum við 60 ára aldur. Inneignin er greidd út mánaðarlega á að minnsta kosti sjö árum en hver sjóðfélagi getur valið að lengja þennan tíma. Ef sjóðfélagi byrjar að taka út lífeyrinn síðar styttest endurgreiðslutíminn sem því nemur. Sjóðfélagi sem hefur töku lífeyris 62 ára má þannig til dæmis taka inneignina út á fimm árum. Hægt er að taka inneign út í einu lagi eftir að 67 ára aldri er náð. Ef sjóðfélagi verður öryrki og verður sannanlega fyrir tekju- missi getur hann tekið inneign sína út á sjö árum.

Ef hluti lágmarksiðgjalds er greiddur í séreignarsjóð hafa viðkomandi lífeyris- sjóðir annaðhvort ákveðið að iðgjald til að tryggja lágmarkstryggingavernd sé lægra

Séreignarsjóður, söfnun og útborgun

Mynd 2.6 Hér sést hvernig inneign í séreignarsjóði vex ef 10 þúsund krónur eru lagðar fyrir mánaðarlega í 40 ár og hvernig hún minnkar ef hún er endurgreidd með 100 þúsund krónum á mánuði í 15 ár. Miðað er við 4,5% raunávöxtun á ári.

en 10% af launum og að mismunurinn greiðist í séreignarsjóð eða að séreignarsjóður greiði lágmarksellilífeyri fyrstu árin eftir starfslok og samtryggingarsjóðir taki síðan við. Í síðara tilvikinu greiðist meirihluti lágmarksiðgjalds í séreignarsjóð. Þá er sá hluti séreignarinnar sem þarf til að tryggja lágmarkslífeyri nefndur skilyrtur séreignarsjóður og er bundinn þar til honum er ætlað að greiða lágmarksellilífeyri. Flestir lífeyrissjóðir sem heimila að hluti lágmarksiðgjalds sé greiddur í séreignarsjóð bjóða sjóðfélögum sínum að velja á milli þessara leiða.

Kostirnir við séreignarsjóði eru nokkrir. Það er skattalega hagkvæmt að greiða í séreignarsjóði og leggja með þeim hætti fyrir til eftirlaunaáranna. (Sjá nánar um það í 3. kafla þar sem fjallað er um viðbótarlífeyrissparnað.) Mörgum finnst líka mikill kostur að inneignin skuli erfast við fráfall og gangi þannig öll til nánustu aðstandenda. (Sjá nánar um það í 7. kafla þar sem fjallað er um skiptingu inneignar við andlát.) Stærsti kosturinn er þó sennilega sá að séreignarsjóðir veita sjóðfélögum mikinn sveigjanleika varðandi töku lífeyris í starfslok. Þótt ákveðnar reglur gildi um útborgun úr séreignarsjóði eru þær tiltölulega rúmar þannig að sjóðfélagarnir hafa talsvert um það að segja hvernig og hvenær þeir vilja ganga á inneignina. Hún er laus frá 60 ára aldri og það gefur aukna möguleika á að hætta störfum áður en hefðbundnum eftirlaunaaldri er náð. Inneign í séreignarsjóði má taka út á sjó árum eða lengri tíma. Þeir sem eiga vænan séreignarsjóð við starfslok eru því ekki bundnir við að fá fasta mánaðarlega ellilífeyrisgreiðslu frá lífeyrissjóðnum sínum, heldur geta þeir tekið út meira eða minna að eigin vali, innan settra reglna. Það er mikill kostur.

Um skiptingu ellilífeyrisréttinda

Sjóðfélaga er heimilt að skipta ellilífeyrisréttindum milli sín og maka síns. Samkvæmt lögum um starfsemi lífeyrissjóða eiga þeir að bjóða sjóðfélögum sínum slíka skiptingu. Þetta er mikið sanngirnismál því algengt er að hjón eignist mismunandi mikil lífeyrisréttindi. Fyrir því geta verið ýmsar ástæður. Oftast er það vegna þess að annað hjónanna fær hærri laun en hitt en stundum eru heimilisaðstæður ástæðan. Þannig getur myndast munur á lífeyrisréttindum ef annað hjónanna hefur þurft að vera frá vinnu vegna barnaupveldis eða vegna þess að makinn er að afla sér menntunar erlendis.

Skipting ellilífeyrisréttinda er gerð með samkomulagi sjóðfélaga og maka sem báðir aðilar verða að undirrita. Samkomulagið skal, eftir því sem við á, ná til ellilífeyrisgreiðslna, verðmætis ellilífeyrisréttinda eða ellilífeyrisréttinda beggja og fela í sér gagnkvæma og jafna skiptingu áunninna réttinda meðan hjúskapur, óvígð sambúð eða staðfest samvist stendur. Með gagnkvæmri skiptingu er átt við að bæði hjónin þurfa að skipta réttindum sínum þannig að bæði veita hinu sama hlutfall réttinda sinna. Hlutfallið getur verið allt að 50%.

Sjóðfélagar geta valið um þrjár leiðir til að skipta réttindunum milli sín og maka síns.

1. Greiðsluskipting. Sjóðfélagi getur ákveðið að ellilífeyrisgreiðslur skuli að hálfu renna til maka hans eða fyrrverandi maka. Þá er lífeyrisgreiðslum skipt en þær falla niður við andlát sjóðfélaga. Við andlátið fær maki greiddan makalífeyri en ef makinn fellur frá á undan fær sjóðfélaginn fullar ellilífeyrisgreiðslur á ný. Hægt er að segja upp samningi um skiptingu ellilífeyrisgreiðslna með þriggja mánaða fyrirvara.
2. Skipting áunninna réttinda. Sjóðfélagi getur ákveðið í síðasta lagi sjö árum áður en taka ellilífeyris getur hafist, og ef heilsan er í lagi, að verðmæti uppsafnaðra réttinda skuli allt að hálfu skiptast á milli hans og maka hans. Aðeins má skipta þeim réttindum sem áunnust meðan hjúskapur, sambúð eða samvist varði. Ekki er heimilt að skipta eða framselja meira en sem nemur helmingi ellilífeyrisréttinda.

Ákvæði um 7 ára fyrirvara er til að draga úr líkum á að sjóðfélagi vilji skipta réttindum eða framselja réttindi til maka ef hann hefur vitneskju eða grun um að heilsu hans sé byrjað að hraka eða að líkur séu á að hann lifi skemur en meðalævilengd segir til um. Miðað er við þann aldur sem lífeyrissjóðir heimila að taka ellilífeyris hefjist fyrst. Sjóðfélagi í lífeyrissjóði, sem reiknar lífeyrisréttindi frá 67 ára aldri, en heimilar að töku lífeyris sé flýtt til 65 ára aldurs, má í síðasta lagi skipta réttindum 57 ára. Þar sem skiptingin skal vera gagn-

kvæm verða báðir aðilar hjónabands eða sambúðar að vera 7 árum yngri en taka lífeyris má fyrst hefjast. Ef hjón, sem eru 57 ára og 60 ára, greiða bæði í lífeyrissjóð sem miðar við 65 ára aldur þá er ekki hægt að skipta réttindunum þar sem annað þeirra vantar ekki nema 5 ár í viðmiðunaraldur og skiptingin þarf að vera gagnkvæm.

Með ákvæðinu um að heilsan sé í lagi er átt við að sjóðfélagi sé ekki haldinn sjúkdómi eða að heilsufar hans dragi ekki úr lífslíkum hans. Samkvæmt þessu má ekki skipta réttindunum ef sjóðfélagi veit um sjúkdóm sem getur haft áhrif á lífslengd hans. Með samkomulagi um skiptingu áunninna réttinda þarf að fylgja yfirlýsing heimilislæknis um heilsufar þar sem kemur fram að lækurinn telji ekki að sjóðfélaginn sé haldinn neinum þeim sjúkdómi eða kvillum sem líklegir eru til að draga úr lífslíkum hans. Sjóðfélagi sem hefur ekki heimilislækni getur snúið sér til þess læknis sem hefur stundað hann undanfarið.

Það kom skýrt fram þegar lífeyrissjóðalögin voru sett að markmið löggjafans var að skipting ellilífeyrisréttinda mætti hvorki verða til þess að auka eða minnka skuldbindingar lífeyrissjóðanna. Þetta þýðir að maki fær yfirleitt ekki

Tvö dæmi um skiptingu áunninna ellilífeyrisréttinda

	Sjóðfélagi	Maki
Kyn	Karl	Kona
Aldur	50 ára	47 ára
Áunnin ellilífeyrisréttindi		
Lífeyrissjóður A	81.000	
Lífeyrissjóður B		65.000
Samtals	81.000	65.000
Eftir skiptingu		
Lífeyrissjóður A	40.500	37.626
Lífeyrissjóður B	34.982	32.500
Samtals	75.482	70.126
Breyting (hækkun /lækkun)	-7%	8%

	Sjóðfélagi	Maki
Kyn	Karl	Kona
Aldur	45 ára	45 ára
Áunnin ellilífeyrisréttindi		
Lífeyrissjóður A	148.500	
Lífeyrissjóður B		42.000
Samtals	148.500	42.000
Eftir skiptingu		
Lífeyrissjóður A	74.250	55.609
Lífeyrissjóður B	28.039	21.000
Samtals	102.289	76.609
Breyting (hækkun /lækkun)	-31%	82%

Tafla 2.8 Fyrir skiptingu réttinda hefur 50 ára karl áunnið sér rétt á 81 þúsund krónum í ævilangan lífeyri frá 67 ára aldri en 47 ára kona á rétt á 65 þúsund krónum. Þau ákveða að skipta réttindum til helminga en við það lækka ellilífeyrisréttindi karlsins um 7% en konunnar aukast um 8%. Eftir skiptinguna fær konan minni réttindi en karlinn þar sem hún er þremur árum yngri en hann og eins vegna hins að meðalaldur kvenna er hærrí en karla. Samtals lækka réttindi þeirra til mánaðarlegra eftirlauna lítilla eftir skiptingu áunninna réttinda. Verðmæti skuldbindingar lífeyrissjóðanna er óbreytt.

Hér eru hjónin jafn gömul en lífeyrisréttindi eru ójöfn. Þau ákveða því að skipta réttindunum til helminga. Eftir breytinguna lækka réttindi karlsins um 31% en hennar hækka um 82%. Í þessu dæmi kemur því vel í ljós hve mikil áhrif mismunandi meðalaldur karla og kvenna hefur. Ellilífeyrisréttindi konunnar aukast verulega en réttur hennar til eftirlauna er þó mun lægri en karlsins og þegar réttindin eru lögð saman lækka sameiginleg réttindi hjónanna nokkuð.

sömu réttindi í krónum og sjóðfélaginn, heldur fær makinn réttindi í samræmi við aldur sinn og kyn. Þarna er farið eftir því hvað reikna má með að makinn lifi lengi miðað við sjóðfélagann og tekið er tillit til þess að konur lifa að meðaltali lengur en karlar.

Það borgar sig að hugsa málið til enda áður en ákvörðun er tekin um að skipta áunnum ellilífeyrisréttindum því skipting verður ekki aftur tekin.

3. Skipting framtíðarréttinda. Sjóðfélagi getur ákveðið að allt að helmingur iðgjalds skuli renna til þess að mynda sjálfstæð réttindi fyrir maka hans. Um er að ræða skiptingu þeirra ellilífeyrisréttinda sem ávinnast í framtíðinni til starfsloka eða þar til hjúskap, sambúð eða samvist er slitið. Þegar framtíðariðgjöldum er skipt samkvæmt samkomulagi sjóðfélaga og maka bera aðilar hvor um sig ábyrgð á því að kynna það fyrir þeim lífeyrissjóðum sem þeir kunna að hefja greiðslu iðgjalda til síðar. Hægt er að segja upp samningi um skiptingu framtíðariðgjalda með þriggja mánaða fyrirvara.

Mikilvægt er að árétta að skipting réttinda hefur eingöngu áhrif á ellilífeyrisréttindi en ekki önnur réttindi í lífeyrissjóðum. Þannig heldur sjóðfélagi örorkuréttindum sínum, maki fær greiddan makalífeyri við fráfall sjóðfélaga og barnalífeyrir er greiddur ef starfsorka sjóðfélaga skerðist eða hann fellur frá.

Þegar sjóðfélagi óskar eftir að skipta réttindum snýr hann sér til þess lífeyrissjóðs sem hann greiðir iðgjald í eða greiddi síðast í. Hjá lífeyrissjóðnum fær hann samningseyðublað og fylgiskjöl sem hann fyllir út og skilar aftur til sjóðsins. Lífeyrissjóðurinn sér síðan um að senda skjölin til Landssamtaka lífeyrissjóða sem sjá um framkvæmd skiptingarinnar og tilkynna hlutaðeigandi lífeyrissjóðum um það samkomulag sem hjónin hafa gert. Með samræmdri framkvæmd á skiptingu réttinda á vegum Landssamtaka lífeyrissjóða er tryggt að skiptingin verði gagnkvæm og að allir viðkomandi lífeyrissjóðir taki þátt í henni.

Hvernig ávinnur þú þér réttindi?

Nokkrar aðferðir eru notaðar til að reikna út réttindi í lífeyrissjóðum. Langalgengasta aðferðin er stigakerfið.

Í stigaskjóðum eru lífeyrisréttindin mæld í stigum en með þeim er hægt að reikna áunnin réttindi í krónum. Stigaskjóðir nota svokölluð grundvallarlaun til að reikna stig og réttindi sjóðfélaga. Grundvallarlaunin voru áður ákvörðuð í kjarasamningum og tóku mið af almennri launaþróun í landinu. Upp úr 1990 var þessu breytt. Þá ákváðu lífeyrissjóðir að láta grundvallarlaunin breytast í takt við breytingar á vísitölu neysluverðs í staðinn fyrir að fylgja launaþróun. Með því eru lífeyrisréttindi verðtryggð.

Við greiðslu iðgjalda í stigasjóði ávinna sjóðfélagar sér stig og eru þau reiknuð sem hlutfall greiddra lífeyrissjóðsiðgjalda í eitt ár af grundvallarlaunum sjóðsins. Ef sjóðfélagi greiðir af launum sem eru jafnhá grundvallarlaunum fær hann 1,0 stig fyrir það ár. Ef laun hans eru helmingur af grundvallarlaunum fær hann 0,5 stig en ef þau eru tvisvar sinnum hærrí en grundvallarlaun fær hann 2,0 stig á árinu. Fjárhæð ellilífeyris er síðan fundin út með því að margfalda áunninn stigafjölda með réttindastuðli lífeyrissjóðs og grundvallarlaunum eða viðmiðunarlaunum lífeyrissjóðs.

$$\text{Lífeyrisgreiðslur} = \text{stig} * \frac{\text{réttindastuðull}}{100} * \text{grundvallarlaun}$$

Réttindastuðull segir til um það launahlutfall sem sjóðfélagar ávinna sér með iðgjaldagreiðslum. Ef réttindastuðull er til dæmis 1,5 ávinna sjóðfélagar sér rétt á 1,5% af þeim launum sem þeir greiða af í árlegan lífeyri frá viðmiðunardri. Ef greitt er af 100.000 króna launum er iðgjaldið 10.000 krónur og sjóðfélagi ávinnur sér rétt á 1.500 krónum í lífeyri. Ef grundvallarlaun lífeyrissjóðsins eru 75.000 krónur fær sjóðfélaginn 1,333 stig fyrir greiðslur í eitt ár. Ef sjóðfélaginn hefur í heild áunnið sér 20 stig er hann búinn að ávinna sér rétt á 22.500 krónum í ellilífeyri frá viðmiðunardri til æviloka ($20 * 1,5/100 * 75.000$).

Einfaldara er að útskýra hvernig réttindin myndast með því að reikna þau í krónum eða sem hlutfall af launum sem greitt er af. Því verður sú aðferð notuð í þessari bók.

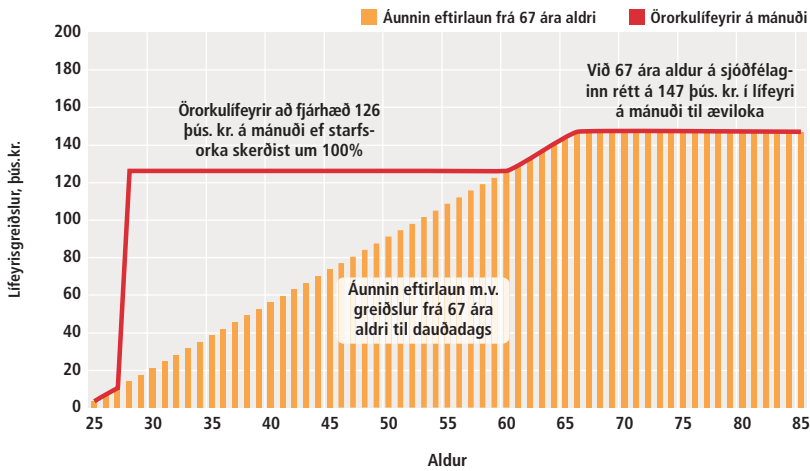
Jöfn réttindaávinnsla eða aldurstengd réttindi

Í stigasjóðum er meginreglan sú að greitt iðgjald myndar sömu réttindi óháð aldri sjóðfélagans. Réttindaávinnslan er því jöfn öll árin. Í öðrum sjóðum er réttindaöflunin háð því á hvaða aldri sjóðfélaginn er þegar iðgjald er greitt og ráðast réttindin af því hversu lengi iðgjaldið verður í ávöxtun hjá viðkomandi lífeyrissjóði.

Sjóðfélagar í stigasjóðum ávinna sér sömu réttindi fyrir sama iðgjald óháð því á hvaða aldri þeir eru. Algengast er að sjóðfélagar ávinni sér rétt á 1.400 til 1.650 krónum í árlegan lífeyri frá 67 ára aldri fyrir hvert 10.000 króna iðgjald. Með öðrum orðum ávinna sjóðfélagar sér árlega rétt á 1,4% til 1,65% af launum í lífeyri frá viðmiðunardri lífeyrissjóðs.

Ef við tökum dæmi af manni sem hefur 250.000 krónur í mánaðarlaun og réttindastuðull lífeyrissjóðs hans er 1,4% þá hefur hann áunnið sér rétt á 3.500 krónum í mánaðarlegan lífeyri eftir eitt ár, 7.000 krónum eftir tvö ár, 10.500 krónum eftir þrjú ár o.s.frv. Eftir 42ja ára greiðslutímabil eru lífeyrisréttindi hans orðin 147.000 krónur, eða 59% af meðallaunum hans.

Elli- og örorkulífeyrisréttindi

Mynd 2.7 Myndin sýnir hvernig lífeyrisréttindi í samtryggingarsjóði myndast. Reiknað er með að sjóðfélagi greiði 10% af 250 þúsund króna launum frá 25 ára aldri til 67 ára aldurs. Við 67 ára aldur á hann rétt á 147 þúsundum í mánaðarlegan ellilífeyri til æviloka sem jafngildir um 59% af launum. Í dæminu er reiknað með réttindastuðlinum 1,4. Myndin sýnir einnig hvernig örorkulífeyrisréttindi myndast en það tekur þrjú ár að ávinna sér rétt á framreikningi réttinda og mynda full réttindi.

Mynd 2.7 sýnir hvernig lífeyrisréttindi safnast upp með greiðslum í samtryggingarsjóð sem er með jafna réttindaávinnslu. Notað er dæmið hér á undan og til einföldunar er reiknað með óbreyttum launum alla starfsævina en venjulega hækka laun með aukinni starfsreynslu og ábyrgð.

Í aldurstengdum lífeyrissjóði er tekið tillit til ávöxtunartíma innborgaðra iðgjalda við ávinnslu lífeyrisréttinda og ráðast réttindin af aldri þegar iðgjald er greitt. Þetta þýðir að yngri sjóðfélagar fá meiri réttindi en eldri fyrir sama iðgjald. Sem dæmi má nefna að þrítugur sjóðfélagi ávinnur sér árlega rétt á 2.028 krónum í lífeyri frá 67 ára aldri til æviloka fyrir hvert 10.000 króna iðgjald en sextugur sjóðfélagi myndi með sömu iðgjaldagreiðslu ávinna sér rétt á 785 krónum í árlegan lífeyri. Ef greidd eru iðgjöld af sömu launum í 40 ár frá 27 ára til 67 ára aldurs ávinna sjóðfélagar sér rétt á ellilífeyri frá 67 ára aldri sem nemur 56% af launum.

Ef lítið er á starfsævina í heild á ekki að skipta máli hvort réttindin eru aldurstengd eða óháð aldri, sjá myndir 2.8 og 2.9. Í dæmunum er til einföldunar reiknað með óbreyttum launum alla starfsævina en venjulega hækka launin með aukinni starfsreynslu.

Ef dæmið væri reiknað með hækkaðum launum myndi sjóður með jafnri réttindaávinnslu skila hærri lífeyri en aldurstengdur sjóður. Í svona dæmum eru rétt-

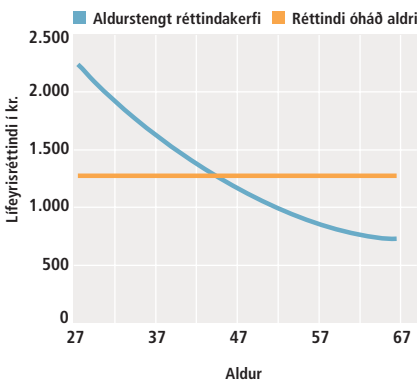
indin reiknuð samkvæmt samþykktum miðað við gildandi réttindastuðla og réttindatöflur. Í raun eru stuðlanir og töflurnar þó eingöngu hafðar til viðmiðunar og búast má við að lífeyrissjóðir leiðrétti réttindi sjóðfélaga í samræmi við afkomu þeirra. Því má segja að sami lífeyrissjóður eigi að skila sjóðfélögum sem greiða alla starfsævina sömu réttindum óháð því hvort réttindi ávinnast með jafnri réttindaávinnslu eða aldurstengdri. Þessi fullyrðing byggist á því að allir sjóðfélagar séu virkir og að engir sjóðfélagar hætti og skilji eftir sig geymd réttindi. Reynslan sýnir að iðgjöld þeirra sem hætta eru verðmætari en geymdi rétturinn sem þeir voru búnir að ávinna sér áður en þeir hættu. Mismunurinn fer að stærstum hluta til að auka réttindi þeirra sem alltaf greiða í sama sjóðinn þar sem þeir eiga mestu réttindin.

Ef einstaklingur getur valið sér lífeyrissjóð skiptir það hann vissulega máli hvernig réttindi ávinnast. Ef sjóðfélagi er undir fertugu eru aldurstengdir sjóðir betri kostur því þeir veita meiri réttindi á fyrri hluta starfsævinnar. Ef hins vegar sjóðfélaginn er kominn yfir fertugt eru sjóðir með jafnri réttindaávinnslu áhuga-verðari þar sem þeir veita meiri réttindi á seinni hluta ævinnar. Þess ber þó að gæta að margir aðrir þættir hafa áhrif á valið, eins og til dæmis rekstrarkostnaður, ávöxtun, eignir og fjárfestingarstefna og tryggingafræðileg staða.

Bæði kerfin hafa kosti og galla. Þau passa hins vegar illa saman og það býður upp á að sjóðfélagar velji sér sjóð eftir réttindakerfi án tillits til annarra atriða. Þannig

Árleg lífeyrisréttindi

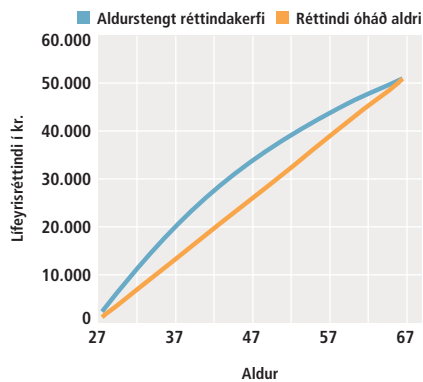
frá 67 ára aldri fyrir hvert 10.000 króna iðgjald

Mynd 2.8 Í aldurstengdum lífeyrissjóði ráðast réttindi af aldri sjóðfélaga við greiðslu iðgjalda. Þetta þýðir að yngri sjóðfélagar fá meiri réttindi en þeir eldri vegna þess að iðgjöld þeirra eiga eftir að ávaxtast í lengri tíma.

Uppsöfnuð lífeyrisréttindi

í starfslok verða þau sömu ef greitt er alla starfsævina

Mynd 2.9 Ef sjóðfélagar greiða í aldurstengdan lífeyrissjóð alla starfsævina fá þeir sömu réttindi í starfslok og þeir hefðu fengið í lífeyrissjóði þar sem réttindi eru óháð aldri.

Hvernig ávinnast lífeyrissréttindi?

Dæmi um hvernig sjóðfélagar safna ellilífeyrissréttindum í þremur lífeyrissjóðum

Lífeyrissjóður	A	B	C
Réttindaávinnsla	Jöfn	Jöfn	Aldurstengd
Réttindastuðull	1,40	1,65	Iðgjalddatafla
Mánaðarlaun	100.000	100.000	100.000
Iðgjald í lífeyrissjóð (10% af launum)	10.000	10.000	10.000
Árleg réttindaávinnsla	1.400	1.650	Fer eftir aldri við innb. iðgjalda
Uppsöfnuð lífeyrissréttindi eftir 40 ár	56.000	66.000	56.000
Hlutfall af launum	56%	66%	56%

Tafla 2.9 Taflan sýnir hvernig lífeyrissréttindi ávinnast í þremur lífeyrissjóðum A, B og C. Í A og B er réttindaávinnsla óháð aldri en sjóðirnir hafa ekki sama réttindastuðul. Í C er réttindaávinnslan aldurstengd. Í A og B ráðast réttindin af réttindastuðli sem sjóðirnir nota. Fyrir hvert 10 þúsund króna iðgjald ávinnur sjóðfélagi sér rétt á 1.400 kr. í lífeyrissjóði A og 1.650 kr. í lífeyrissjóði B í árlegar lífeyrsgreiðslur frá 67 ára aldri. Í C ráðast réttindin hins vegar af aldri þegar iðgjald er greitt samkvæmt iðgjaldatöflu í samþykktum.

geta þeir sem mega velja sér lífeyrissjóð valið að greiða í aldurstengdan lífeyrissjóð framan af ævinni en flutt sig svo í lífeyrissjóð með jafnri réttindaávinnslu á síðari hluta ævinnar. Til lengri tíma myndi það hafa neikvæð áhrif á sjóði með jafnri réttindaávinnslu enda er ævilöng aðild ein af grunnforsendum þeirra.

Einhver kann að spyrja af hverju þessi réttindakerfi eru bæði við lýði ef þau passa illa saman. Á því er söguleg skýring og má rekja aftur til þess þegar flestir almennu lífeyrissjóðanna voru stofnaðir árið 1970 í kjölfar kjarasamninga aðila vinnumarkaðarins. Í samningunum var samið um stofnun lífeyrissjóðanna til að tryggja launamönnum góð eftirlaun í starfslok og fjárhagslegt öryggi. Stór hluti af launafólki var þá á miðjum aldri og því var farin sú leið að byggja lífeyrissjóðina upp með

Kostir mismunandi réttindaávinnslu í lífeyrissjóðum

Jöfn réttindaávinnsla	Aldurstengt réttindakerfi
Hagstætt fyrir eldri sjóðfélaga þar sem réttindi eru hlutfallslega ódýr á seinni hluta ævinnar.	Hagstætt fyrir unga sjóðfélaga þar sem þeir fá réttindi í samræmi við ávöxtunartíma iðgjalda.
Einfalt og auðvelt fyrir sjóðfélaga að skilja hvernig réttindi ávinnast.	Afkoma lífeyrissjóðsins er óháð aldurssamsetningu hóps. Enginn sjóðfélagi hagnast á kostnað annars.
Kerfið byggir á ævilangri aðild þannig að sjóðfélagar fá sanngjörn réttindi yfir starfsævina. Hvetur til ævilangrar aðildar.	Sjóðfélagar geta hætt fyrr að vinna án þessa að missa af „verðmætustu“ árunum.
Hagstætt kerfi fyrir sjóðfélaga sem eru mikið frá vinnu á fyrri hluta starfsævinnar vegna barnauppeldis eða náms.	Auðveldara er að úthluta eignum umfram skuldbindingar til sjóðfélaga. Með aldurstengdu réttindakerfi er auðveldara að stilla af réttindi sjóðfélaga m.t.t. eigna sjóðsins þar sem ekki er þörf á að eiga varasjóð vegna hlutfallslegrar breytingar á aldurssamsetningu hóps.
Gerir ekki upp á milli aldurshópa. Allir fá sömu réttindi óháð aldri.	

Tafla 2.10

kerfi sem byggist á ævilangri aðild. Með þessu móti var hægt að tryggja þeim sem voru á miðjum aldri eða eldri þökkaleg réttindi á kostnað yngri sjóðfélaga sem myndu síðan njóta sömu kjara síðar á starfsævinni. Stundum hefur verið talað um kerfið sem sáttmála milli kynslóða.

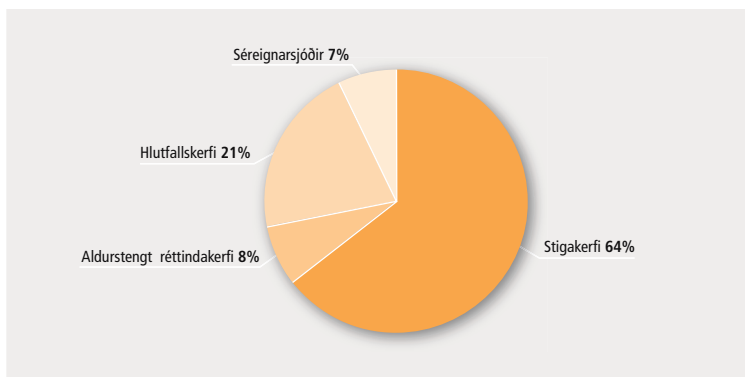
Lífeyrissjóður verkfræðinga tók fyrstur upp aldurstengt réttindakerfi og var lengi vel eini sjóðurinn sem var þannig uppbyggður. Í kjölfar lífeyrissjóðalaganna sem tóku gildi 1. júlí 1998 tóku lífeyrissjóðir fjármálafyrirtækja upp sambærilegt kerfi, meðal annars vegna þess að þeir eru opnir og geta því ekki notað lífeyriskerfi sem byggist á ævilangri aðild. Aðrir lífeyrissjóðir sem hafa tekið upp aldurstengt réttindakerfi eru Lífeyrissjóður arkitekta og tæknifræðinga (sameinaðist í Almenna lífeyrissjóðinn 2003), Lífeyrissjóðurinn Lífiðn, Lífeyrissjóður lækna, Sameinaði lífeyrissjóðurinn og Samvinnulífeyrissjóðurinn. Með lífeyrissjóðalögunum varð einnig nokkur tilslökun á aðildarskyldu þannig að fleiri geta nú valið sér lífeyrissjóð en áður. Um leið geta líka fleiri valið sér sjóð eftir aldri.

Önnur réttindakerfi

Þá eru ótaldir tvær tegundir lífeyrissjóða: Blandaðir lífeyrissjóðir og hlutfallsjóðir.

Blandaðir lífeyrissjóðir heimila sjóðfélögum að greiða hluta iðgjalds til lágmarks-tryggingaverndar í séreignarsjóð. Hjá þessum sjóðum geta sjóðfélagar yfirleitt valið um tvær eða fleiri leiðir til að tryggja sér lágmarkslífeyri og er skipting iðgjalda á milli séreignar- og samtryggingarsjóðs breytileg eftir því hvaða leið er valin. Sjóðfélagar

Hlutfallsleg skipting lífeyrissjóða í árslok 2002

Mynd 2.10 Í skýrslu Fjármálaeftirlitsins um rekstur og efnahag lífeyrissjóðanna fyrir árið 2002 er birt yfirlit yfir réttindauppbyggingu sjóðanna. Heildareignir lífeyrissjóðanna voru 678 milljarðar og vegur stigakerfi með jafnri réttindaávinnslu þyngst eða 64% af heild. Aldurstengt réttindakerfi vegur 8%, hlutfallskerfi 21% og séreignarsjóðir vega 7% af heildareignum lífeyrissjóðanna.

geta valið að samtryggingarsjóður greiði ellilífeyri frá 70 ára aldri eða að séreignar-sjóður greiði ellilífeyri á aldursbilinu 70 til 79 ára eða 70 til 84 ára en samtryggingar-sjóður taki síðan við og greiði lífeyri frá 80 eða 85 ára aldri til æviloka.

Í hlutfallssjóðum ávinna sjóðfélagar sér rétt til ákveðins hluta af launum ár hvert. Þessir sjóðir eru yfirleitt lífeyrissjóðir opinberra starfsmanna eða sveitarfélaga og njóta bakabyrgðar launagreiðanda. Í slíkum sjóðum lofar launagreiðandinn, þ.e. oftast ríkið eða sveitarfélagið, sjóðfélögum sínum ákveðnum réttindum án tillits til ávöxtunar sjóðsins eða tryggingaráhættu, t.d. vegna langlífis sjóðfélaga. Sjóðfélaginn er þá öruggur um réttindi sín en í staðinn gefur hann eftir hugsanlegan ávinning af góðri ávöxtun. Þó að lífeyrissjóðurinn nái betri ávöxtun en reiknað er með í forsendum hans njóta sjóðfélagar þess í engu. Margir starfsmenn ríkis og sveitarfélaga eru enn að ávinna sér réttindi í hlutfallskerfi en kerfið er þó á útleið. Nýir starfsmenn ríkisins greiða nú í A-deild Lífeyrissjóðs starfsmanna ríkisins og starfsmenn sveitarfélaga greiða flestir í Lífeyrissjóð starfsmanna sveitarfélaga. Báðir þessir sjóðir byggja á jafnri réttindaávinnslu og njóta bakabyrgðar launagreiðanda.

Afkoma lífeyrissjóða og tryggingafræðilegt uppgjör

Eins og hjá öðrum rekstraraðilum ræðst afkoma lífeyrissjóðs af tekjum og gjöldum. Tekjur eru iðgjöld sjóðfélaga og ávöxtun en gjöldin eru lífeyrisgreiðslur og kostnaður. Þar sem skuldbindingar lífeyrissjóða koma ekki til útborgunar fyrr en eftir langan tíma, oft nokkra áratugi, þarf reglulega að meta eignir og áætlaðar skuldbindingar lífeyrissjóða til þess að kanna stöðu þeirra og hæfi til að greiða lífeyri. Slíkt mat er kallað tryggingafræðileg úttekt eða athugun og niðurstaðan tryggingafræðileg staða.

Til að meta tryggingafræðilega stöðu ber stjórn hvers lífeyrissjóðs að láta á hverju ári gera tryggingafræðilega athugun sem felur í sér samanburð á eignum lífeyrissjóðsins og skuldbindingum hans til greiðslu lífeyris. Tryggingafræðilega athugun gerir tryggingafræðingur eða annar sá sem hefur hlotið til þess leyfi Fjármálaeftirlitsins. Forsendur útreikninga í tryggingafræðilegum úttektum eru ákveðnar í reglugerð sem sett er af fjármálaráðherra með heimild í lögum um starf-

Afkoma lífeyrissjóðs

Tekjur	Gjöld
Iðgjöld	Lífeyrisgreiðslur
Ávöxtun	Kostnaður

Tafla 2.11 Á löngum tíma ræðst afkoma lífeyrissjóðs af tekjum og gjöldum. Tekjur lífeyrissjóða eru iðgjöld sjóðfélaga og ávöxtun (fjárfestingartekjur). Gjöldin eru lífeyrisgreiðslur (ellilífeyrir, örorkulífeyrir, makalífeyrir og barnalífeyrir) og kostnaður.

semi lífeyrissjóða. Í athuguninni er reiknað með 3,5% raunvöxtum og notaðar eru lífs- og örorkulíkur og tölur um fjölskylduhagi sem eru byggðar á tölum frá Hagstofunni.

Í tryggingafræðilegri athugun eru eignir bornar saman við áætlaðar skuldbindingar. Eignir sjóðsins koma fram í ársreikningi en skuldbindingar eru metnar af tryggingafræðingi. Skuldbindingum er skipt í áfallnar skuldbindingar og framtíðarskuldbindingar. Áfallnar skuldbindingar eru vegna réttinda sem sjóðfélagar eru þegar búnir að ávinna sér með greiðslum í sjóðinn. Framtíðarskuldbindingar eru hins vegar áætlaðar vegna réttinda sem núverandi sjóðfélagar eiga eftir að ávinna sér með greiðslu iðgjalda til starfsloka. Eignum er skipt með sama hætti í núverandi eignir og iðgjöld sem núverandi sjóðfélagar munu greiða til starfsloka. Heildarskuldbindingar eru samtala áfallinna skuldbindinga og framtíðarskuldbindinga og eru bornar saman við samtölu eigna og framtíðariðgjalda.

Mismunur á núverandi eignum og áfallinni skuldbindingu er kallaður áunnin staða og er hann oft settur fram sem hlutfall af áunnum skuldbindingum. Mismunur á framtíðariðgjöldum og framtíðarskuldbindingum nefnist framtíðarstaða og mismunur á heildareignum og heildarskuldbindingum kallast heildarstaða. Ef mismunur á heildareignum og heildarskuldbindingum reiknast meiri en $+/-10\%$ af heildarskuldbindingum eða mismunurinn hefur verið meiri en $+/-5\%$ í fimm ár er hlutaðeigandi lífeyrissjóði skylt að grípa til ráðstafana og skerða réttindi ef skuldbindingar eru meiri en eignir en auka réttindi ef mismunurinn er jákvæður.

Mat á skuldbindingum er unnið eingöngu miðað við núverandi sjóðfélaga og ræðst matið af eftirfarandi forsendum:

- Áunnum lífeyrisréttindum sjóðfélaga.
- Áætlun um hversu margir muni njóta lífeyrisgreiðslna og hve lengi. Þessar áætlanir eru meðal annars byggðar á lífslíkum og örorkulíkum.
- Einnig er metin skuldbinding vegna rekstrarkostnaðar í framtíðinni. Áætlun á rekstrarkostnaði byggist á reynslu sjóðsins undanfarin ár.

Tryggingafræðileg athugun

Núverandi eignir	–	Áfallnar skuldbindingar	=	Áunnin staða
+		+		+
Framtíðariðgjöld	–	Framtíðarskuldbindingar	=	Framtíðarstaða
=		=		=
Heildareignir	–	Heildarskuldbindingar	=	Heildarstaða

Tafla 2.12 Tryggingafræðileg athugun eða uppgjör felur í sér samanburð á eignum og áætluðum skuldbindingum. Ef heildarstaða sem hlutfall af heildarskuldbindingum er meiri en $+/-10\%$ verður lífeyrissjóður að breyta réttindum sjóðfélaga.

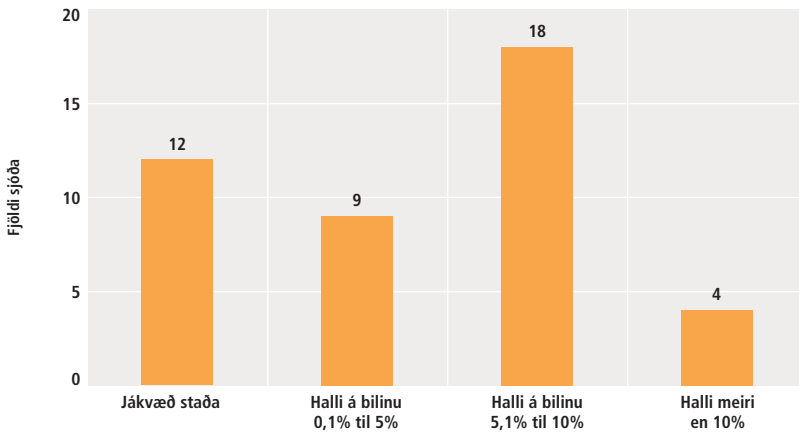
Fundið er núvirði lífeyrisgreiðslna eða hvað sjóðurinn þarf að eiga til að geta greitt áætlaðar lífeyrisgreiðslur og rekstrarkostnað miðað við tiltekna ávöxtun sem oftast er 3,5% raunávöxtun.

Núverandi eignir eru bókfærðar eignir samkvæmt ársreikningi og endurmat skuldabréfa sem er reiknað af skuldabréfum með fasta vexti. Skuldabréf eru endurmetin af því að þau bera hærri vexti en reiknað er með við mat á skuldbindingum lífeyrissjóða. Með því að eignast skuldabréf með 5,5% föstum vöxtum er lífeyrissjóður búinn að tryggja sér 2% hærri vexti en reiknað er með við mat á skuldbindingum sjóðsins og því er skuldabréfið metið á herra verði en bókfært verð þess er. Í tryggingafræðilegum athugunum eru skuldabréf með föstum vöxtum af þessum sökum ákaflega verðmæt fyrir lífeyrissjóði. Framtíðariðgjöld eru áætluð iðgjöld í framtíðinni og ræðst matið af forsendum um lífslíkur og örorkulíkur og af iðgjaldagreiðslum síðasta árs. Frá framtíðariðgjöldum dregst kostnaður vegna fjárfestinga.

Niðurstaða tryggingafræðilegrar stöðu segir til um hæfi lífeyrissjóðs til að standa við skuldbindingar sínar og greiða lífeyri samkvæmt samþykktum sjóðsins. Niðurstaðan gefur vísbendingu um stöðu sjóðsins en ber þó að taka með fyrirvara þar sem útreikningar á skuldbindingum byggjast á áætlunum og forsendum sem eru stöðugt að breytast. Það atriði sem mestur ágreiningur er um í þessum uppgjörum er mismunandi mat skuldabréfa og hlutabréfa. Sem fyrr segir eru skuldabréf með föstum vöxtum endurmetin og núvirt miðað við 3,5% vexti. Það þýðir, ef vextir skuldabréfa eru hærri en 3,5%, að verðmæti þeirra er meira í tryggingafræðilegum athugunum en bókfært verð þeirra í uppgjöri eða markaðsverð þeirra. Á hinn bóginn eru hlutabréf metin á markaðsverði í tryggingafræðilegum uppgjörum. Í stuttu máli þýðir þetta að reiknað er með framtíðarávöxtun skuldabréfa en ekki hlutabréfa. Þó sýna allar tölfræðirannsóknir afdráttarlaust að hlutabréf gefa hæstu ávöxtunina til langs tíma. Þessi reikniregla er mjög hæpin og getur auk þess haft neikvæð áhrif á ávöxtun til langs tíma þar sem hún kann að leiða til þess að stjórnendur lífeyrissjóða velji að kaupa skuldabréf til að bæta tryggingafræðilega stöðu sjóðsins fremur en hlutabréf sem eru líklegri til að tryggja sjóðnum góða ávöxtun til langs tíma litið.

Við samanburð á lífeyrissjóðum er oft horft til tryggingafræðilegrar stöðu samtryggingarsjóða og hún notuð til að draga ályktun um fjárhagslegan styrk þeirra. Það er vissulega rétt að líta til tryggingafræðilegrar stöðu við slíkan samanburð en þá verður að muna að sjóðirnir lofa mismunandi miklum réttindum þannig að staða þeirra í tryggingauppgjörum þarf ekki að vera sambærileg. Sem dæmi má nefna að réttindastuðull getur verið mismunandi og sömuleiðis reglur um örorku-, maka- og barnalífeyri.

Tryggingafræðilega staða (heildarstaða) lífeyrissjóða án ábyrgða annarra í árslok 2002

Heimild: Fjármálaeftirlitið.

Mynd 2.11 Eftir þrjú óhagstæð ár á verðbréfamörkuðum og lága ávöxtun lífeyrissjóða hefur tryggingafræðileg staða þeirra versnað. Myndin sýnir fjölda sjóða með jákvæða og neikvæða heildarstöðu í árslok 2002. Samkvæmt lögum þurftu fjórir sjóðir að grípa til ráðstafana til að koma á jafnvægi milli eigna og skuldbindinga. Flestir lífeyrissjóðir nutu góðrar ávöxtunar á árinu 2003 og má búast við að tryggingafræðileg staða þeirra hafi batnað nokkuð á árinu.

Einn mikilvægasti hornsteinninn

Það er þjóðargæfa að eiga góða lífeyrissjóði. Það eiga Íslendingar og þó svo að ekki séu allir á einu máli um ýmis atriði varðandi uppbyggingu þeirra þá geta allir verið sammála um að lífeyrissjóðirnir eru verðmætir fyrir þjóðfélagið. Í gegnum árin hefur verið deilt um skylduaðild að einstökum lífeyrissjóðum og fyrirkomulag við val á stjórnnum þeirra en þrátt fyrir þessi álitamál er óumdeilt að tekist hefur að byggja upp öfluga lífeyrissjóði sem veita góð réttindi.

Sögu íslenskra lífeyrissjóða má rekja aftur til fyrri hluta síðustu aldar þegar fyrstu lífeyrissjóðirnir tóku til starfa. Sjóðunum fjölgaði smám saman og árið 1962 voru starfandi 50 lífeyrissjóðir. Þeir sjóðir sem þá voru til í landinu voru lífeyrissjóðir opinberra starfsmanna, bankamanna og nokkurra stéttarféлага og fyrirtækja. Hins vegar var þá enn ekki um að ræða almenna aðild verkafólks og launafólks að lífeyrissjóðum. Á þessu varð mikil breyting þegar almennu lífeyrissjóðirnir tóku til starfa í ársbyrjun 1970 eftir að samið hafði verið um þá í kjarasamningum árið áður.

Með lögum frá Alþingi árið 1974 var síðan öllum launþegum gert skylt að greiða iðgjöld til lífeyrissjóða og með lögum frá 1980 náði greiðsluskyldan einnig

Áfangar í lífeyrismálum

1851	Lög um skyldur embættismanna að sjá ekkjum sínum borgið eftir sinn dag.
1921	Lög um Lífeyrissjóð embættismanna og ekkna þeirra.
1943	Lög um Lífeyrissjóð starfsmanna ríkisins.
1946	15 lífeyrissjóðir starfandi.
1946	Lög um almannatryggingar.
1956	Lífeyrissjóður verzlunarmanna stofnaður.
1962	50 lífeyrissjóðir starfandi.
1963	Landssamband lífeyrissjóða stofnað.
1965	Lífeyrissjóður Tæknifræðingafélags Íslands stofnaður (fyrsti séreignarsjóðurinn).
1969	Samið um stofnun lífeyrissjóða á félagsgrundvelli með almennri þátttöku verkafólks.
1970	Almennu lífeyrissjóðirnir hefja starfsemi.
1973	Samband almennra lífeyrissjóða, SAL, stofnað.
1974	Lög sem skylda alla launþega að eiga aðild að lífeyrissjóðum.
1980	96 lífeyrissjóðir starfandi.
1980	Lög sem skylda alla starfandi menn að eiga aðild að lífeyrissjóðum, þ.m.t. atvinnurekendur og einyrkja.
1987–1990	Iðgjöld í lífeyrissjóði af öllum launum í áföngum hjá almennu verkafólki.
1997	Lög um skyldutryggingu lífeyrisréttinda og starfsemi lífeyrissjóða. Tóku gildi 1. júlí 1998.
1997	67 lífeyrissjóðir starfandi.
1998	Landssamtök lífeyrissjóða stofnuð. Landssamb. lífeyrissj. og Samband almennra lífeyrissj. sameinast.
1999	Viðbótarlífeyrissparnaður kemst á.
2003	50 lífeyrissjóðir starfandi.

Heimild: Landssamtök lífeyrissjóða

Tafla 2.13 Sögu íslenska lífeyriskerfisins má rekja alveg aftur til ársins 1851 þegar sett voru lög um skyldur embættismanna að sjá ekkjum sínum borgið eftir sinn dag. Taflan sýnir yfirlit um áfanga í lífeyrismálum frá þeim tíma. Þeir helstu eru lög um almannatryggingar 1946, samningarnir 1969 um stofnun lífeyrissjóða fyrir verkafólk, lög frá 1974 og 1980 sem skylduðu alla til að eiga aðild að lífeyrissjóðum, lífeyrissjóðalög frá 1997 og viðbótarlífeyrissparnaður sem komst á árið 1999.

til atvinnurekenda. Fyrstu árin voru iðgjöld eingöngu greidd af dagvinnulaunum en síðar var samið í kjarasamningum um að taka iðgjald af öllum launum. Það kom til framkvæmda í áföngum á árunum 1987 til 1990. Árið 1997 voru samþykkt á Alþingi heildarlög um starfsemi lífeyrissjóða sem þá voru orðnir stærstu fjárfestarnir á íslenskum fjármálamarkaði. Á þeim tíma var orðið mjög brýnt að setja lög um starfsemi sjóðanna og setja þeim skýrar leikreglur. Með þessum lögum voru settar reglur um rekstur og ávöxtun eigna sjóðanna, svo og um eftirlit með starfsemi þeirra. Í þeim voru auk þess ýmis nýmæli, svo sem skilgreining á lágmarkstryggingavernd lífeyrissjóða og viðbótarlífeyrissparnaði sem byggist á frjálsum sparnaði launþega og eftir atvikum mótframlagi frá launa-greiðendum.

Á áttunda áratugnum fjölgaði lífeyrissjóðum verulega með stofnun almennu lífeyrissjóðanna og lögum um greiðsluskyldu allra launþega og atvinnurekanda að sjóðunum. Árið 1980 voru 96 lífeyrissjóðir starfandi en síðan hefur þeim farið fækkandi, aðallega með sameiningum sjóða en einnig hafa nokkrir lífeyrissjóðir hætt að taka við iðgjöldum. Með auknum iðgjöldum og sameiningum sjóða hafa lífeyrissjóðirnir stækkað og eflst. Í ársbyrjun 2004 voru 50 lífeyrissjóðir starfandi og hafði þeim þá fækkað um tæplega helming frá því þeir voru flestir. Búast má við að lífeyrissjóðum fækki enn á næstu árum. Í framtíðarsýn Landssamtaka lífeyrissjóða frá árinu 2002 sjá samtökin fyrir sér að vegna aukinna krafna um áhættudreifingu og stærðarhagkvæmni muni lífeyrissjóðunum fækka verulega með samruna á næstu 20 árum. Með aukinni hagræðingu og áhættudreifingu munu lífeyrissjóðirnir eflast enn frekar.

Þegar kemur að því að lífeyrisþegar hafa flestir greitt 10% af heildarlaunum sínum í lífeyrissjóð munu lífeyrisgreiðslur lífeyrissjóðanna vega enn þyngra í eftirlaunum en þau gera í dag. Mikilvægi lífeyrissjóðanna fyrir einstaklinga fer því vaxandi og um leið verður æ þýðingarmeira að fólk þekki sín réttindi og sinn lífeyrissjóð. Það er því full ástæða til að hvetja alla til að kynna sér vandlega hvaða réttindi þeir eiga í lífeyrissjóðum og til að fylgjast með rekstri þeirra með því að mæta á ársfundi og veita þannig stjórnendum sjóðanna nauðsynlegt aðhald. Í 4. kafla eru leiðbeiningar um leiðir til að meta núverandi réttindi í lífeyrissjóðum og í 6. kafla er fjallað um ávöxtun lífeyrissjóða.

Lífeyrissjóðir eru einn af mikilvægustu hornsteinum íslensks þjóðfélags. Vegna þeirra erum við betur búin undir það að takast á við framtíðina þegar líklegt er að hlutfall eftirlaunaþega af mannfjölda fari vaxandi. Réttindi í lífeyrissjóðum eru mjög verðmæt fyrir sjóðfélaga því sjóðirnir stuðla að fjárhagslegu öryggi á starfsævinni og eru jafnframt uppspretta meginhluta tekna eftir starfslok.